

KÖZLEMÉNYEK

EGY KÖZÉPSŐ BRONZKORI BALTA CSERNÁTONBÓL (CERNAT, RO) Adatok a „Pădureni” típusú balták tipológiájához és deponálási szokásához

PUSKÁS JÓZSEF*

A bemutatott balta egy 2009-ben végzett fémkeresős kutatás során került napvilágra Csernátonban (Kovászna megye, Románia), és egy jellegzetes erdélyi, középső bronzkori fegyvertípust képvisel. A tanulmány első felében kitérünk a balta és szűkebb környezetének vizsgálatára, a deponálási szokásokra, majd a különböző altípusok elterjedését vizsgáljuk tágabb kontextusban.

Kulcsszavak: középső bronzkor, Erdély, deponálási szokások, balták, tájrégészeti

The axe presented below was discovered in 2009, during a survey with metal detectors in Cernat (Covasna County, Romania). The object represents a well-known Transylvanian Middle Bronze Age weapon-type. The first part of the paper deals with the close neighborhood of the axe and the landscape, the deposition custom, while the second part with the distribution of different variants on a larger area.

Keywords: Middle Bronze Age, Transylvania, deposition, axes, landscape archaeology

Bevezetés

2009-ben a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum (SzNM) és a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészeti Tanszéke közötti együttműködés alkalmával a Csernáton–Hegyes lelőhelyen fémkeresős kutatások során több szórványos, késő bronzkori/kora vaskori bronz- és vastárgy, valamint raktárlelet került napvilágra.¹ Ezek mellett egy középső bronzkori baltát rejtő depót is feltártak. Tanulmányunk ez utóbbi tárggyal foglalkozik.² A felfedezés fontosságát növeli, hogy szakemberek által, jól dokumentált kontextusból származik, ellentétben az eddig ismert,

többnyire szórványosan vagy földmunkák alkalmával előkerült hasonló tárgyak jelentős részével.

A lelőhelyen talált raktárleleteket római számokkal jelöltük. A legkorábban felfedezett depó a Csernáton–Hegyes I. A szakirodalomban eddig ismeretlen, csupán a Pesty Frigyes helynévgyűjteményében megjelenő leletekről így ír a helynévgyűjtemény szerzője: „[a felsőcsernátoni Csonka-várral] Általellenben délkelet felé nyúlik egy más hegytetőn, az úgynevezett Óvár kapu [a Hegyes másik megnevezése – a szerző] környezetében, szálós erdő közt fűvel bennőtt, de mégis ösmerhető meg: lehetséges sáncolat, egyébaránt megjegyzendő, hogy ezek közelében a vízmosások miatt több versben lehet ujjni vastagságú, jól kiégetett edénydarabokat nagyobb és kisebb részekben összetörve tanulni. Éppen egy ilyen megnevezett fazék alakban tanáltak já[t]szó gyerekek ezelőtt mintegy öt évvel [kb. 1859 – a szerző] harminchárom darab csákány alakú, de belőlről ovális lyukkal, félfelől füllel ellátott, általunk meg nem nevezhető régi rejteményt, az melyeket az akkori előjáróságunk a Kézdivásárhelyi Járáshivatalhoz feljebbterjesztés végett béküldött, de hogy továbbá mindazokkal mi történt vagy ezen hivatalból hová küldötték, ez óráig rólok semmi tudomásunk.”³ A Csernáton–

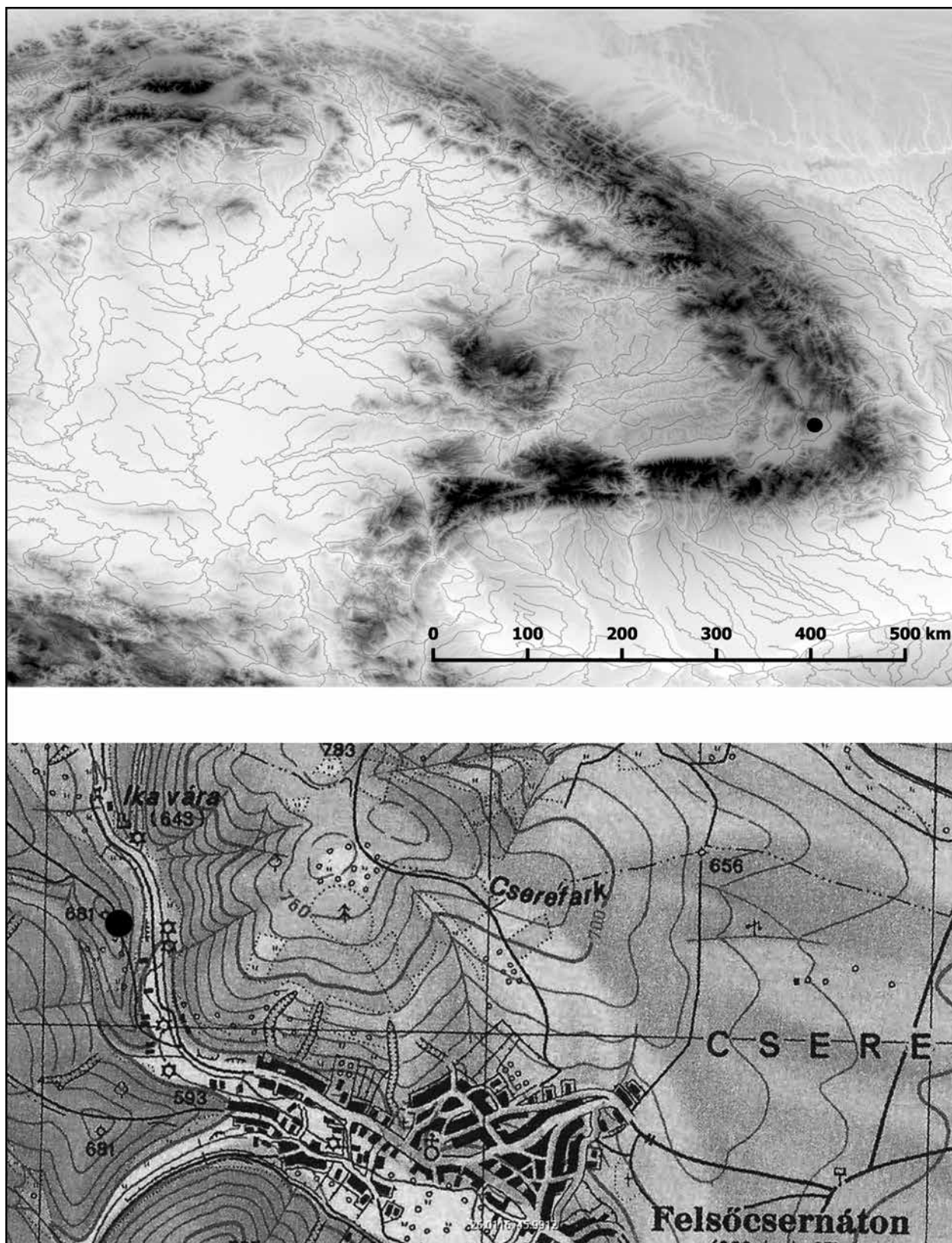
* Kézirat beérkezett: 2019. február 25.

* Puskás József: Nyújtód 252, Kovászna megye, Románia, 525401; e-mail: joska1987@yahoo.com

¹ V. SZABÓ 2011, 335–356; V. SZABÓ 2016, 188; V. SZABÓ 2017a, 122.

² A kutatások részben egy 2016-ban elnyert Domus Hungarica ösztöndíj (ID: DMSZJ2016-14) keretén belül zajlottak. Köszönet illeti Dr. V. Szabó Gábort és Dr. Kiss Viktóriát a tanulmány lektorálásáért, a szakirodalomban való eligazításért, hasznos tanácsaikért és észrevételeikért. Hálas vagyok Dr. Sztáncsuj Sándor Józsefnek, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum régész-múzeológusának a rendelkezéseimre bocsátott leletanyagért és dokumentációkért. Továbbá köszönet illeti Dr. Matthew Knightot a csernátoni baltával kapcsolatban megfogalmazott észrevételeiért.

³ PESTY 2012, 52. Köszönet dr. Sztáncsuj Sándor Józsefnek (SzNM), hogy felhívta figyelmemet a bejegyzésre. A tárgyakról azóta sincs újabb információ.

1. kép. A Csernát-Hegyes IV. depó előkerülési helye

Fig. 1. Finding place of the Csernát/Cernat-Hegyes IV hoard

2. kép. A Csernát-Hegyes IV depó közvetlen környezete és a balta *in situ* helyzete

Fig. 2. The immediate vicinity of the Csernát/Cernat-Hegyes IV deposition and *in situ* placement of the axe

Hegyes II. depót, amely zömében vastárgyakból tevődött össze, 1963-ban találták a régészeti feltárások alkalmával.⁴ A további két raktárlelet a már említett fémkeresős kutatások során került napvilágra: Csernát-Hegyes III.: késő bronzkori; Csernát-Hegyes IV.: középső bronzkori, a jelen tanulmány tárgyát képező lelet.

Csernát község (románul Cernat) földrajzilag a Felsőháromszéki-medencében, közigazgatásilag a mai Kovászna megyében (az egykori Háromszék vármegye) fekszik, az azonos nevű patak völgyében, a Bodoki-hegység keleti lábánál. Első írásos említése az 1332-es pápai tizedjegyzékben *Kuruacun*, majd 1334-ben *Churuacun* néven szerepel.⁵ A régészeti leletek tanúsága szerint a terület már a neolitikumtól lakott.⁶

A lelőhely és a leletkörülmények leírása

A jelenlegi településtől északnyugatra, a Nagy- és a Vár (Tör)-patak között emelkedő hegynyúlvány déli részét Hegyes, Óvár hegyese, Óvár kertje néven ismerik a helybeliek (1. kép). Ezt a részt a késő bronzkor/kora vaskor folyamán sáncokkal és árkokkal „választották le” a hegy többi részétől, létrehozva egy nagyjából 7–8 hektáros erődtített települést.⁷ Első szakirodalmi említése és az első régészeti feltárások Székely Zoltán nevéhez fűződnek. A kutatások 1961-ben kezdődtek, majd 1963-ban és 1980-ban folytatódtak.⁸

⁴ SZÉKELY 1966b, 209–219.

⁵ JAKÓ 2004, 401, nr. 1107, 402, nr. 1109.

⁶ SZÉKELY 2007.

⁷ Arról nincs tudomásunk, hogy a jelenleg látható védművek teljes egészében a késő bronzkorra/kora vaskorra keltezhető-e, vagy részben a késő vaskori dákokhoz (is) köthetők.

⁸ Az első két ásatási idény bemutatására 1966-ban került sor (SZÉKELY 1966a), ahol a szerző addig ismeretlen lelőhelyként említette az egykori települést (SZÉKELY 1966a, 17). Valójában

A lelőhelyet napjainkban részben erdő borítja, részben legelőként használják, de a szocialista érában szántották is. A hegynyúlványt magasabb hegyek határolják, nagyban befolyásolva a láthatósági viszonyokat. Jó kilátás leginkább a település közvetlen környezetére nyílik. A telep legdélebbi pontja azonban keleti és délkeleti irányba kilátást biztosít a Feketeügy völgyére.

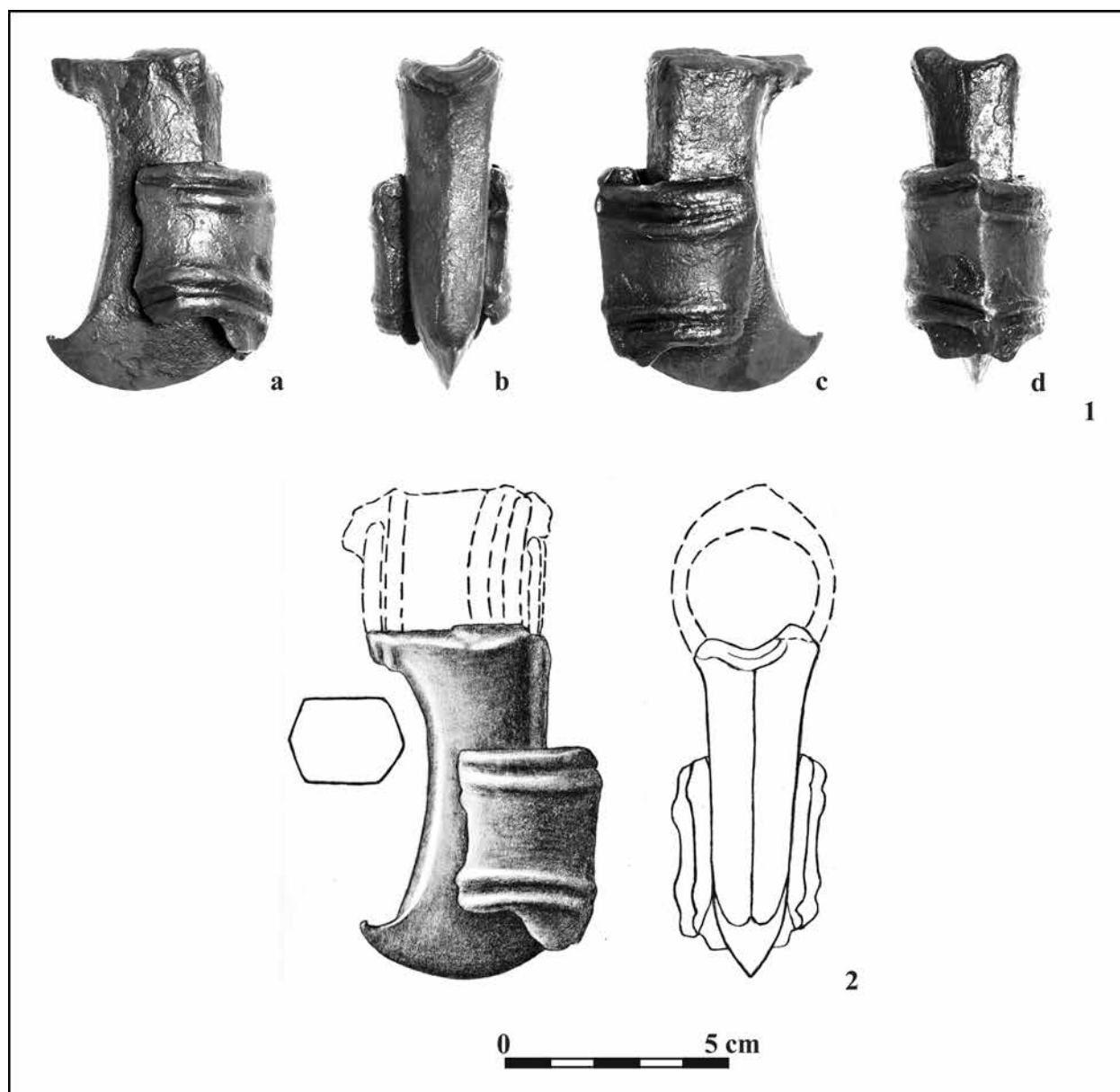
A középső bronzkori baltára egy erdős terület szélén, egy tisztás közelében leltek, a település északi felében. A műszer jelzése után egy kb. 1 × 1 m-es szelvényt nyitottak. A szelvény alján egy ovális alakú beásás körvonalazódott, betöltése színben is jól elkülönült az altalajtól. A tárgyat a jelenlegi talajszinttől mintegy 30 cm mélységben, oldalra fektetve találták meg (2. kép). A beásás egyértelműen jelzi, hogy nem egy szórványlelettel, hanem szándékos elrejtéssel van dolgunk.⁹

A tárgy leírása

A lelet egy töredékes állapotban megőrződött *Pădureni* típusú nyéllyukas balta. A nyéllyuk hátrafele kissé nyújtott, hátlapja csúcsosan végződik, felső része hosszanti irányban eltört. A törött részt a balta állapjára erősítették. A nyéllyuk szélein, mindkét oldalon két-két borda húzódik. A hátlapján megfigyelhető, hogy a kétrészes, zárt öntőminta az illesztéskor vagy az öntés folyamán elcsúszhatott, ugyanis a hátlapon a bordák nem futnak egymásba. Egy másik érdekesség a két törésfelület közti különbség: a pengén lévő törésfelület jelentősen kopottabb a ráillesztett darab törésfelületénél. Ennek egyik magyarázata lehet,

már 1910-ben László Ferenc gyűjtött a helyszínről kerámiát, ami a múzeum gyűjteményébe került (László Ferenc régészeti naplója – SzNM archívum).

⁹ V. SZABÓ 2017a, 122.

3. kép. A Csernát-Hegyes lelőhelyen előkerült középső bronzkori balta (rajz: Király A. András)

Fig. 3. The Middle Bronze Age axe discovered at Csernát/Cernat-Hegyes (drawing: András A. Király)

hogy miután a balta eltört, a törött részt ráerősítették a pengére, azonban még egy ideig nem került földbe, talán használták is valamire, ami a nyéllyukon kopást eredményezett. A balta fokán (a ráerősített nyéllyukrészen) egy horpadás figyelhető meg, ami úgy tűnik, a balta elkészülte után keletkezett, és nem öntési hiba. Talán egy erőteljes ütés okozhatta, ami a tárgy sérüléséhez is vezetett.

A tárgyról készült fotók alapján dr. Matthew Knight (Skóciai Nemzeti Múzeum) szakértő mondott véleményt, amelyet engedelmével itt ismertetek. Véleménye szerint egy hasonló vastagságú tárgy töréséhez szükség volt folyamatos he-

vítésre legalább 600 Celsius-fokon kb. 40–60 percen keresztül. Hasonló törést az ólmozott ón-bronzok produkálnak. Ha összetételét tekintve ón-bronz, akkor a törés előtt kellett volna deformálódnia, ami észlelhető lenne a felületen, és az említettél nagyobb hőfokon (kb. 800 °C) és hosszabb ideig kellett volna hevíteni. Dr. Matthew Knight a kétoldali törést furcsának találta, inkább az egyik oldalon elrepedt tárgy további darabolását tartja lehetségesnek.

A fegyver nyaki keresztmetszete hatszögletű, éllapja kiszélesedik, éle ívelt. Semmiféle csorbulás vagy használati nyom nem figyelhető meg rajta. Az öntési varratokat jól eldolgozták, megta-

lálásakor a felületet zöld patina borította. Méretei: jelenlegi hossza: 78 mm; egykori hossza: kb. 110–115 mm; nyaki szélessége: 26,7 mm; maximális szélessége (ráerősített hátlappal): 39,2 mm; él szélessége: 45 mm; nyéllyuk külső átmérője: 31,5 mm; nyéllyuk belső átmérője: 24,9 mm; súlya: 360 g (3. kép).

Tipológia és kronológia

A *Pădureni* típusú balta megnevezést először Alexandru Vulpe használta, aki a formailag és időrendileg is közel álló *Monteoru* típussal együtt elemezte.¹⁰ Előtte Bernard Hänsel foglalkozott a vidék középső bronzkori baltáival. Négy sepsibesenyői tárgyat (egyéb bulgáriai baltákkal) a nyújtott nyéllyukas balták (Äxte mit verlängertem Schaftloch) cőfalvi variánsába sorolt.¹¹ E. Chernyh a bulgáriai bronztárgyakat bemutató munkájában párhuzamot állít az általa *T-18*-ként és *T-20*-ként jelölt balták és a *Pădureni* típus között.¹² Ebből is kitűnik, hogy a Vulpe-féle balta-típus egy heterogén csoportot jelöl, amelyben a balták alakja nem egy egységes, jól meghatározott formát követ.¹³ A határ a tárgyalta és egyéb típusok között (pl. *Pătulele* vagy *Balșa*) gyakran elmosódik, így egyes tárgyakat nehéz egyik vagy másik kategóriába sorolni. Jobb tipológia hiányában azonban a Vulpe-féle felosztást használjuk.

Vulpe a *Pădureni* típusú balták két csoportját különítette el; a *Pădureni I.*-et és *Pădureni II.*-t. Az első csoportba tartoznak a leginkább rézből készült, masszív példányok, amelyeknél a nyéllyuk pereme legtöbbször vastagított, bordával díszített.¹⁴ Leginkább ehhez a csoporthoz áll közel a csernátóni balta is. Keltezésük a kora bronzkor végére, a középső bronzkor elejére tehető, és nagy valószínűséggel Erdélyben a *Wietenberg*-kultúra népességével (I–II. periódus) hozható összefüggésbe.¹⁵ A második variáns jellegzetessége a nyéllyuk felső részének megnyújtása, a finomabb kidolgozás, karcsúbb vonalvezetés. Jelenlegi ismereteink szerint ezek már kizárólag bronzból készültek.¹⁶

Újabban Radu Băjenaru foglalkozott a *Pădureni* típusú baltákkal a Roșiori de Vede-i lelet kapcsán. Az általa vizsgált típusok nyéllyuka hátrafele meghosszabbított és egy többnyire lapos

dúdorban végződik.¹⁷ A szerző által vizsgált 12 balta egy része magán viseli a *Pădureni* és a *Pătulele* típusok egyes jellemzőit. Néhány általános tulajdonságot szem előtt tartva (pl. a készítestechnikát, összetételüket, elterjedési területüket), egyazon típuson belül való tárgyalásuk indokoltnak tűnik.¹⁸ Elterjedésük leginkább az Al-Duna vidékére tehető,¹⁹ azonban néhány tárgy Erdélyben (Sepsibesenyő, Kolozs megye, Vargyas-szoros) is előfordul. Nem kizárt, hogy a baltatípus egy al-dunai variánsával számolhatunk, és az erdélyi példányok importként értelmezhetőek.

Ezek alapján indokolt lehet egy újabb variáns (*Pădureni III.*) beiktatása, amelynek általános jellemzői (kettős öntőformában való készítés, az él hatszögletű keresztmetszete, ívelt bordák megjelenése a nyéllyukak peremén) részben meg egyeznek az előbbi változatokkal, azonban néhány sajátosságot is magukon hordoznak. Ilyen a hátrafele nyújtott nyéllyuk végén egy markáns, lapos dudor megjelenése, az előző típusokhoz képest jóval karcsúbb vonalvezetésűek, a balták lapja gyakran ívelt, ami más típusokhoz is közelít,²⁰ továbbá elterjedésüket tekintve leginkább az Al-Duna vidékén koncentrálódnak.

Az utóbbi tárgyalta típusok használata a Kr. e. 3. évezred második fele és a 2. évezred első két évszázada közé tehető.²¹ A keltezés felső határa az erdélyi balták esetében korainak tűnik, főleg, hogy Vulpe a *Pădureni II.* variánsát a *Wietenberg*-kultúra középső (II.) szakaszához köti.²² A Fehéregyházán, *Wietenberg III.* kerámiával együtt előkerült balta bizonyítja a típus továbbélését és használatát a következő fejlődési szakaszban is.²³ A cőfalvi balták mellett talált ékszerek típusait tekintve nagyon hasonlóak a felsővárcaiakhoz, az elrejtésük között eltelt időben nagy eltérés nem lehet. Az utóbbi helyszínen a leleteket ugyancsak a *Wietenberg II.* időszakokkal hozták összefüggésbe. Az ugyanabból a kontextusból és anyagból vett minták (elszenesedett magvak) radiokarbonmérése nem összeegyeztethető eredményeket hozott: a lyoni labor a Kr. e. 1610–1445, míg a berlini a Kr. e. 1930–1730 közötti időszakot határozta

¹⁰ VULPE 1970, 42–48.

¹¹ HÄNSEL 1968, 186–187, Liste 42.

¹² Черных 1978, 150.

¹³ BĂJENARU 2017, 118.

¹⁴ RUSTOIU 1995, 74; MARINESCU 2006, 72.

¹⁵ VULPE 1970, 48; DIETRICH 2010, 196, Abb. 3.

¹⁶ RUSTOIU 1995, 74; MARINESCU 2006, 72.

¹⁷ A hasonló tárgyakat Vulpe a *Hammeräxte* kategóriában tárgyalta (VULPE 1970, 62–65). Itt is megfigyelhető, hogy a *Pădureni* típus számos, egymástól merőben eltérő variánssokat tartalmaz.

¹⁸ BĂJENARU 2017, 118.

¹⁹ BĂJENARU 2017, 118.

²⁰ A *Pădureni III.* típusnál felsorolt tárgyak némelyike egyes kutatóknál *Pătulele* típusként szerepel.

²¹ BĂJENARU 2017, 119.

²² VULPE 1970, 48.

²³ BALTAG-BOROFFKA 1996, 389. Lásd még RUSTOIU 1995, 75.

meg.²⁴ Az újabb adatok alátámasztják a berlini keltezés eredményeinek helyességét.²⁵ Ezek alapján úgy véljük, hogy a *Pădureni* típusú balták megjelenése a *Wietenberg*-kultúra első fejlődési szakaszának végére, a második kezdetére, nagyjából a Kr. e. 19. század közepére tehető, és egészen a harmadik szakasz végéig,²⁶ a Kr. e. 16. század első feléig használatban is maradnak. A közép-európai kronológiai rendszerben ez az időszak nagyjából a Br A2 periódusnak és a Hajdúsámson-horizontnak felel meg.²⁷

A *Pădureni* típusú balták elterjedése

Vulpe a balták elsődleges elterjedési területét Erdélybe helyezi, ami egyben megegyezik a *Wietenberg*-kultúra elterjedési területével. Kisebb számban megjelennek a Kárpátoktól keletre és délre, *Monteoru* (és *Tei*?) környezetében, azonban hiányoznak a Dunától délre.²⁸ Ezzel szemben Hänsel több, a sepsibesenyőiekkel rokonítható baltát sorol fel a Dunától délre, amelyeket Vulpe a *Pătulele* típus alatt tárgyalt.²⁹ Nemrégiben Radu Băjenaru is azon a véleményen volt, hogy néhány bulgáriai balta nagyon hasonlít az erdélyiekre.³⁰

A Csernátonban előkerült balta nem egyedülálló lelet a Felsőháromszéki-medencében. Jelenlegi ismereteink szerint további hat helyről került elő *Pădureni* típusú balta, nevezetesen Cőfalváról, Kézdiszentlélekről, Kovásznáról, Sepsibesenyőről, Kézdiszentkeresztről (Polyán) és Torjáról. Az első négy helyszínen raktárleletként kerültek napvilágra, néha más típusokkal együtt, míg az utóbbi két esetben szórványleletekről van szó. A jól ismert cőfalvi aranykincsben két *Pădureni* típus volt két *Apa-Nehoiu* típus mellett, míg a kézdiszentléleki leletben egy példány két vagy három *Pătulele* típussal együtt. A kovásznai és sepsibesenyői raktárleletek kivétel nélkül a tárgyalt típushoz tartoznak.³¹ Eddig összesen 34–37 (32–35 raktárleletből) darab³² *Pădureni* típusú balta ismert a Felsőháromszéki-medencéből, messze meghaladva a más, ugyanehhez a korszakhoz tartozó típusokat (négy-öt darab).

A tágabb Délkelet-Erdélyt (Brassói-medencét) véve alapul a leggyakoribb középső bronzkori baltatípust továbbra is a *Pădureni* balták képviselik. Itt további egy depót feltételeznek (Szászhermány), a többi lelet szórványként ismert. Ez a medence (a Felsőháromszéki-medencével együtt) tekinthető a fő elterjedési területnek, azonban kisebb számban ennél jóval nagyobb területen is előfordulnak, négy-kilenc (?) depó kivételével mind szórványként.³³ Délkelet-Erdélyen kívül egy depó ismert Északnyugat-Erdélyből, Szilágysomlyóról (Szilágysomlyó I. depó – két *Pădureni* és egy *Hajdúsámson* típusú balta³⁴), egy másik a moldvai Paravából (két *Pădureni* és három *Monteoru* típusú balta³⁵), egy harmadik a havasalföldi Sinaiáról (26 vagy 27, kizárólag *Pădureni* típusú balta³⁶), három Beszterce környékéről és Szépnyírról,³⁷ míg további három a Dunától délre (Emen, Pazardzhik 1-2 [?], Tatul [?]).³⁸ Ez összesen 31–38, raktárleletből származó *Pădureni* baltát jelent. Ez a szám nagyjából megegyezik a jóval kisebb területet jelentő délkelet-erdélyi depókból ismert balták számával (4. kép).

Általánosságban elmondható, hogy néhány szerencsés esettől eltekintve a depók pontos előkerülési helye ismeretlen, így az elhelyezés helyszínéről választott terület nem mindig egyértel-

²⁴ KACSÓ 2011, 412.

²⁵ DIETRICH 2014b, 60–61; BĂLAN et al. 2016, 80.

²⁶ BĂLAN et al. 2016, 82.

²⁷ VÁCZI 2015, 482.

²⁸ VULPE 1970, 48, Tafel 46/B.

²⁹ VULPE 1970, 39, 1. lábjegyzet.

³⁰ BĂJENARU 2013, 151–152, 15. lábjegyzet.

³¹ SOROCEANU 2012, 31, 65–68, 96.

³² Attól függően, hogy a sepsibesenyői depó 25 vagy 28 tárgyat tartalmazott (SOROCEANU 2012, 67).

³³ Érdemes megemlíteni a nemrég Beszterce környékén talált baltákat, amelyeket ugyan szórványként közöltek, de vélhetően egydarabos raktárleletek voltak (MARINESCU 2018, 7–19).

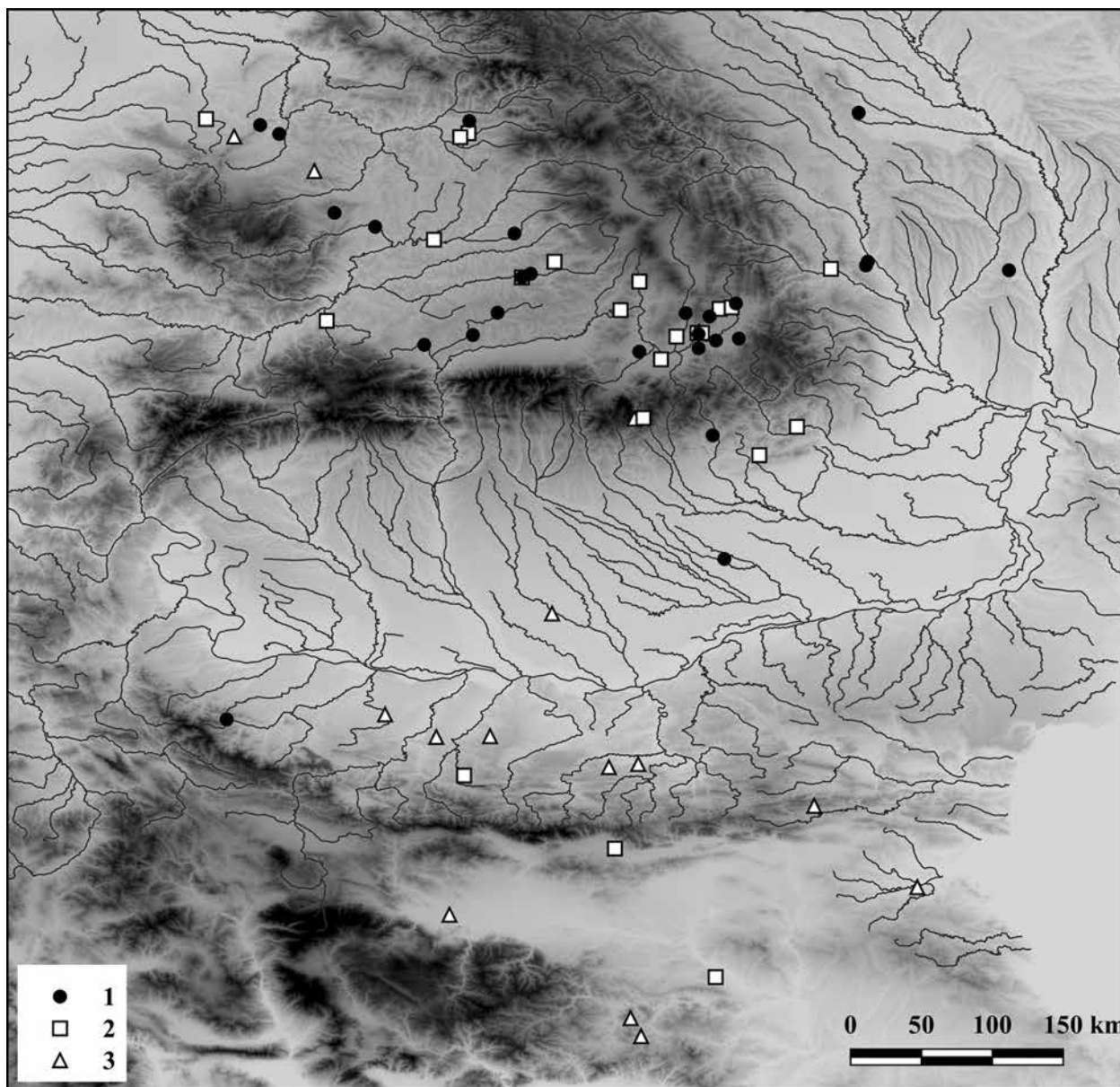
³⁴ BEJINARIU 2015, 59.

³⁵ VULPE 1970, 46; SOROCEANU 2012, 139.

³⁶ VULPE 1970, 46; SOROCEANU 2012, 160–161.

³⁷ Újabban S. Autenrieth és M. Visser foglalkozott a szórványleletekkel. Arra a kérdésre kerestek választ, hogy hogyan lehetne megállapítani ismeretlen leletkörülményekkel rendelkező tárgyakról, hogy egytárgyas depók részét képezték-e, vagy egy nagyobb leletegyüttesből származnak (AUTENRIETH-VISSER 2019, 53–57). A módszer lényege röviden, hogy a hiteles leletkörülményekkel rendelkező egytárgyas depók darabjait összehasonlíthatjuk a bizonytalan leletkörülményekkel rendelkező tárgyakkal, így szűrve ki azokat a példányokat, amelyek jó eséllyel ugyancsak egytárgyas depókból kerültek elő. Alkalmazhatóságát bizonyítja az alábbi példa: Beszterce környékén találtak két *Pădureni* típusú baltát, amelyeket szórványleletekként közöltek (MARINESCU 2018, 7–19). Mindkét tárgy kis mélységből került elő, beásás nyoma nem volt megfigyelhető. Ismerve a csernátoni balta leletkörülményeit és „életciklusát” úgy gondoljuk, hogy egytárgyas depók lehettek. A Beszterce-Dealul Pinticului-in hasonló rongálás figyelhető meg, mint a csernátoni baltán, itt azonban a nyéllyuk felső része a balta mellett, és nem ráerősítve került elő (MARINESCU 2018, 8, 11, 16, Fig. I 3–4). A Beszterce-Dealul Târgului hegyen talált balta valószínűleg ugyancsak egytárgyas depó, akárcsak a tőle néhány méterre megtalált, ugyancsak középső bronzkori aranyedény (GOGĂLTAN-MARINESCU 2018, 85). A szépnyíri (Sigmir) balta esetében egyértelmű beásást nem figyeltek meg, de a képek alapján a leletkörülmények nagyon hasonlóak a csernátoni depóhoz (MARINESCU 2018, 17, Fig. II 4–5).

³⁸ BĂJENARU 2017, 119–120, nr. 2, 5–6, 9.

4. kép. A Pădureni típusú balták elterjedési területe: 1 – Pădureni I. típus, 2 – Pădureni II. típus, 3 – Pădureni III. típus

Fig. 4. The distribution area of the Pădureni type axes: 1 – Pădureni I type, 2 – Pădureni II type, 3 – Pădureni III type

műen behatárolható. Az eddig ismert mintegy 62 helyszín közül (Erdély és a Balkán-félsziget) csupán kilenc (esetleg 15) raktárlelet van, amelyben összesen legkevesebb 65, legtöbb 76 balta lehetett, a többi 47 szórványként került elő.³⁹ A kilenc

(15?) depóból nyolcat (14-et?) bronz-, míg egyet aranytárgyak alkotnak, a szórványleletek pedig rézből vagy bronzból készültek.

A depók elhelyezkedése, deponálási szokások

A középső bronzkor folyamán a raktárleletek nagy részét fegyverek alkották.⁴⁰ A fegyvereket és ékszereket vagy csak ékszereket tartalmazó depók jóval kisebb számban fordulnak elő.⁴¹ A fegyverek nagy része bronzból (a korai példák-

³⁹ Ide soroltuk a segesvári, răcăciuni, teišani, cucuteni és fehéregyházi leleteket is. Az első négy településről származik (az első és utolsó Erdélyből, az többi három Moldvából), és nincsenek információink a pontos leletkörülményekről. A fehéregyházi baltáról tudjuk, hogy egy gödörben került elő kerámiatöredékekkel együtt. Nem tekinthető a szó szoros értelmében vett depónak, annak ellenére, hogy a szerzők nem tartják kizártnak a helyszín szakrális célú használatát (BALTAG-BOROFFKA 1996, 391–392).

⁴⁰ VÁCZI 2015, 482.

⁴¹ PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, 17.

nyok rézből) készültek, Erdélyben kivételt csupán a cőfalvi kincs képez, ahol több arany ékszerrel együtt ugyancsak aranyból készült baltákat rejtettek el. Jelen tanulmányban nem térünk ki mindegyik (kísérő) lelettípus elemzésére, csupán a Felsőháromszéken előkerült *Pădureni* típusú baltákat vesszük górcső alá, azok közül is leginkább a depókból ismerteket. Kevés tanulmány foglalkozik a leletek szűkebb környezetének bemutatásával, a települések–depók–környezet kapcsolatával, ezek „hátszágával”.⁴² Az utóbbi évek terepbejárásainak köszönhetően a Felsőháromszéki-medencében néhány depó pontos helyszínét sikerült azonosítani. Ezek mellett számos, eddig ismeretlen középső bronzkori település nyomaira is bukkantunk. Mindezt összevetve egy árnyaltabb középső bronzkori körvonaltalazódik, a fémleletek egy létező településrendszerbe helyezhetők.

A Felsőháromszéki-medencéből jelenleg ismert kilenc középső bronzkori fémlelet közül nagy valószínűséggel öt származik raktárleletből, míg a fennmaradó négy tárgy szorványleletként került napvilágra. Az öt depóból négyet bronz-, míg egyet aranytárgyak alkotnak. A fennmaradó négy szorványlelet közül három bronz, egy arany. A vidéken folytatott kutatásokra támaszkodva megfogalmazhatunk néhány jellegzetességet a depók elhelyezését illetően. A deponálási helyszínt figyelembe véve három csoport különíthető el: 1. kiemelkedő dombok/hegyek tetején (*Csernáton–Hegyes*; *Kézdiszentlélek–Perkő*),⁴³ 2. dombháton, árvízmentes, kiemelkedő teraszokon elrejtett depók (*Kovácsna–Vajna Sámuel udvara*; *Sepsibesenlyő–Forró Ferenc telke*) és 3. alacsony, árvízmentes teraszokon, folyóvízhez, mocsaras területhez közel elhelyezett depók (*Cőfalva*).

Az 1. csoportba sorolt csernátoni és kézdiszentléleki depók településen kívül kerültek napvilágra,⁴⁴ olyan helyen, ahol a környező vidékre jó rálátás nyílik. A csernátoni esetében keletre és

délre, mintegy 4 km-es távolságon belül, több középső bronzkori település is ismert. Ezek mindig patakokhoz közel, ármentes teraszokon helyezkednek el. A depóhoz legközelebb eső *Wietenberg*-település mintegy 0,5 km-re északra található, a *Csernáton–Csonka/Ika vár* lelőhelyen.⁴⁵ Láthatósági viszony egyetlen eddig ismert településsel sem áll fenn (5. kép). A Kézdiszentléleken talált depó helyszínéről az egész vidékre jó kilátás nyílik. Ez fordítva is igaz: a *Perkő* tömbje már messziről szembetűnően kimagaslik. Jelenlegi ismereteink szerint a depó 1 km-es körzetében nincs korabeli megtelepedés. Ezzel szemben kb. 1,3 km-re nyugati és délkeleti irányban két településsel is számolhatunk (*Kézdiszentlélek–Kösörűkő* és *Kézdiszentlélek–Urakszerelábja*). Mindkét településen egy-egy hamvasztásos temetkezést is feltártak, továbbá az utóbbi helyszínen egy arany hajkarika is előkerült.⁴⁶ A csernátoni balta esetében az egyértelmű tény, hogy gödörbe helyezték, kizárja az elvesztés, elkallódás lehetőségét, bizonyítva a szándékos földbe helyezést. Ugyanilyen szándékos elrejtéssel számolhatunk a kézdiszentléleki depó esetében is. Itt a tárgyak egymáshoz való viszonya, közelsége arra enged következtetni, hogy sekély gödörbe helyezték, amit az erózió tovább „rombolt”, míg végül az eke kifordította azokat.⁴⁷ A hegyek/domináns magaslatok tetején előkerült depókat a kutatók általában szakrális céllal elrejtett áldozatként értelmezik.⁴⁸ Mindkét helyszínen nagy valószínűséggel hasonló céllal kerültek a tárgyak a földbe.

A 2. csoportba tartoznak azok a raktárleletek, amelyeket enyhe lejtőkön, teraszokon rejtettek el. Ezek a felszínformák mindig egy köztes területen fekszenek patakok és hegy-/dombtetők között, árvíztől védve. Olyan vidékek ezek, amelyek alkalmasak emberi megtelepedésre, földművelésre is. Úgy a középső bronzkori települé-

⁴² DIETRICH 2010, 194–197.

⁴³ A *hegycsúcs* megnevezés túlzónak tűnik ezekben az esetekben. Olyan magaslatokról van szó, amelyek legeltetésre, kaszálásra, szántásra alkalmasak.

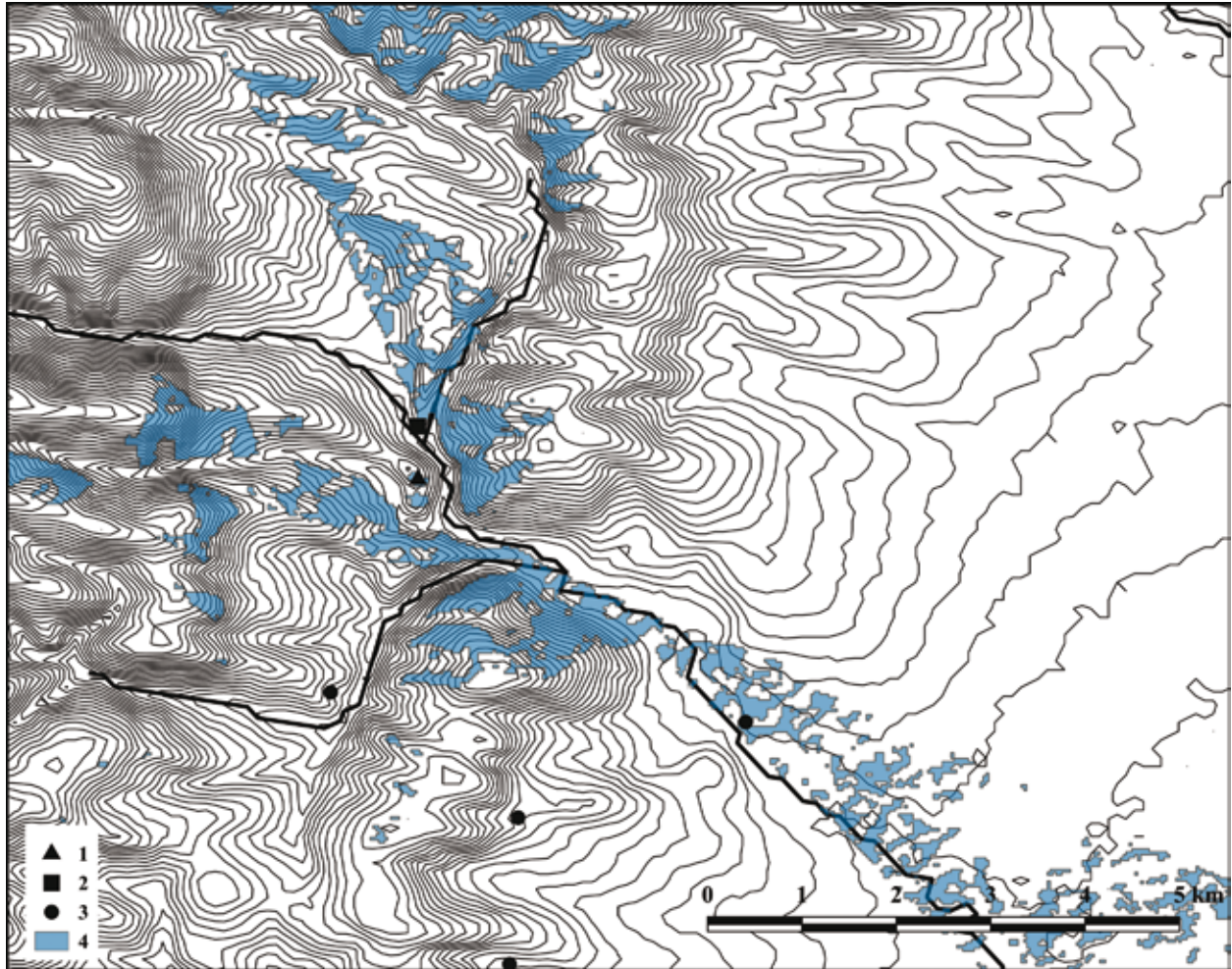
⁴⁴ A csernátoni lelőhelyen végzett régészeti kutatások anyagát átnézve sikerült két-három *Wietenberg*-töredéket azonosítani. Az ásatási dokumentáció nem tesz említést semmilyen középső bronzkori megtelepedésre utaló objektumról. A leletek csekély száma egy, a késő bronzkor/kora vaskor folyamán teljesen megsemmisült településre utalhat. Nem zárhatjuk ki azonban azt sem, hogy egy olyan szakrális, időszakos tevékenység részeként kerültek a Hegyes-tetőre amihez a balta deponálása is kapcsolódott, főleg, ha figyelembe vesszük, hogy a *Wietenberg*-kerámia mellett *Monteoru*-cserepek is kerültek elő.

⁴⁵ Már elhelyezkedésénél fogva természetesen erősített településen a bronzkorra keltezhető sáncokat vagy árkokat eddig nem sikerült azonosítani. Ha voltak is hasonló védművek, azok a középkori várépítés során elpusztultak, újrahásznosították őket. A középső bronzkori megtelepedésre a szorványosan előkerülő kerámia utal. Úgy véljük, hogy a település rendelkezhetett valamiféle erősítéssel és egy, a Bodoki-hegységen áthaladó út mellett helyezkedett el (PUSKÁS 2018b 249.).

⁴⁶ PUSKÁS 2016, 90–92.

⁴⁷ Itt a két baltatípus egyazon raktárleleten belüli előfordulása kétségtelenül bizonyítja szoros kronológiai kapcsolatukat. Eddig a kézdiszentléleki az egyetlen olyan raktárlelet, amelyben a *Pădureni* és *Pătulele* típus együtt fordul elő. Ezen kívül még egy depó ismert, amelyben a *Pătulele* típus egy másik típussal együtt került elrejtésre, mégpedig Árkosról, ahol egy *Pătulele* balta mellett egy *Balșa* típus volt (SOROCEANU 2012, 20–21).

⁴⁸ SOROCEANU 1995, 21–23; GOGĂLTAN–MARINESCU 2018, 85–86.

5. kép. A Csernát-Hegyes IV. depó környezete: 1 – a depó előkerülési helye, 2 – erődített/magaslati középső bronzkori telep, 3 – nyílt középső bronzkori telep, 4 – a depó helyszínéről belátható területek

Fig. 5. The surroundings of the Csernát/Cernat-Hegyes IV hoard: 1- the finding place of the hoard, 2 – fortified/hilltop Middle Bronze Age settlement, 3 – open Middle Bronze Age settlement, 4 – visible areas from the site of deposition

sek, mint számos raktárlelet helyszínénél hasonló felszínformákat választottak. Jelenlegi ismereteink szerint az ide sorolható két depó településen kívül helyezkedett el, de nem túl messze azoktól.⁴⁹ A Sepsibesenyő–Forró Ferenc telke lelőhelyhez eddig ismert legközelebbi település 1,5 km-re nyugatra fekszik.⁵⁰ A két lelőhely között nincs láthatósági viszony. A depó környezetében (a Besenyő-patak völgyében) eddig nem találtak középső bronzkori megtelepedésre utaló nyomokat.⁵¹ A Kovászna–Vajna Sámuel udvara lelőhelyet nem sikerült egyértelműen azonosítani, azonban Kovászna fekvéséből ítélve ugyancsak ebbe a csoportba sorolható: a Kovászna-patak völgyéből fokozatosan hegyvidékbe átmenő területek

középső részén található a jelenlegi település. Az ide sorolt depók összetételét tekintve csak Pădureni balták alkotják.

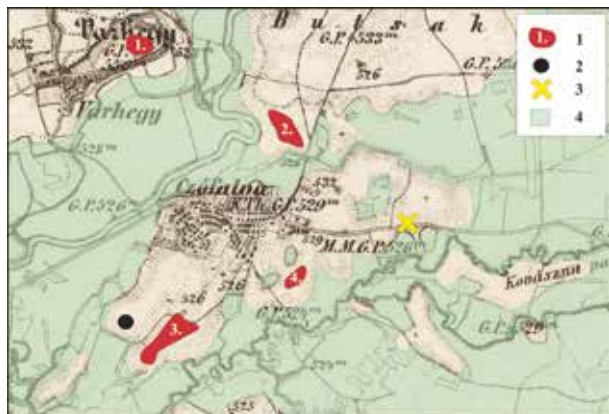
A 3. csoportba tartozik a cőfalvi aranykincs. A kerámiaedénybe rejtett, élükkel felfele állított balták kizárják a gyors, pánikszerű elrejtés lehetőségét. Minden bizonnyal egy jól megfontolt cselekedettel, áldozattal állunk szemben. Előkerülési helye egy enyhén kiemelkedő, árvízmentes terasz. A lelőhelytől délnyugatra több patak is ömlik a Feketeügybe. Ez a vidék a katonai felmérések térképein folyamatosan ártérként szerepel, nagy kiterjedésű mocsarakkal.⁵² Az őskor folyamán valószínűleg mocsaras, nehezen járható terület lehetett, itt-ott kiemelkedő domb-

⁴⁹ Ugyancsak hasonló felszínformákon kerülhettek elő a kézdiszentkeresztii és torjai szórványleletek is.

⁵⁰ SOROCEANU 2012, 68.

⁵¹ REP-COVASNA 1998, 104–108.

⁵² A 20. század elején, majd nagyobb mértékben a közepén történt nagy csatornázási és vízszabályozási munkálatok mára művelhetővé változtatták a területet.

6. kép. Középső bronzkori településhálózat a cőfalvi aranykincs szomszédságában: 1 – középső bronzkori megtelepedések, 2 – középső bronzkori temető, 3 – az aranydepó előkerülési helye, 4 – megtelepedésre alkalmatlan területek (alaptérkép: Második Katonai Felmérés 1806–1869)

Fig. 6. Middle Bronze Age settlement network around the Cofalva/Tufalau golden hoard: 1 – Middle Bronze Age settlements, 2 – Middle Bronze Age cemetery, 3 – placement of the golden hoard, 4 – unsuitable areas for settling (Basemap: second Military Survey of the Habsburg Empire 1806–1869)

hátakkal, amelyeken gyakran megtelepedtek a különböző korok emberei. A depó környezetében azonosított több korabeli település, és egy hamvasztásos temető a vidék sűrű betelepültségét sejteti. Számolni lehet egy domináns elhelyezkedésű, valószínűleg erősített teleppel is a Várhegyen, amely a helyi elit, klán központja lehetett (6. kép).⁵³ Az alacsony, árvízmentes hordalékúpokon elterülő telepektől kicsit távolabb, egy mocsaras vidék peremén került elrejtésre az aranytárgyakból álló fogadalmi ajándék. A terület minden bizonnyal nem tekinthető egy közönséges helyszínnek, hanem inkább egy szentéllyel, egy szent területtel számolhatunk, a lakható és lakhatatlan világok határán, ahol érdemes volt áldozatot bemutatni, elhelyezni.⁵⁴

További kérdés, hogy milyen állapotú tárgyak kerültek a depókba. Mint láttuk, a csernátóni leletet egy sérült tárgy alkotta. Törött tárgyak kerültek elő a sepsibesenyői (egy darab)⁵⁵ és kovásznai (két darab)⁵⁶ depókból is. Utóbbi két esetben ép tárgyakkal együtt kerültek elrejtésre, két kovásznai baltáról szándékosan törték le az éleket.⁵⁷ Hasonló, talán ugyancsak szándékos roncsolással számolhatunk a csernátóni balta esetében is, amelyet egy, a nyéllyukra mért ütés-

sel tehettek használhatatlanná.⁵⁸ Az egyik kézdiszentléleki balta éle annyira kicsorbul, hogy vágásra nem használható, azonban visszafordíthatatlan kár nem keletkezett benne. Ezek a szándékos roncsolást sejtető esetek középső bronzkori kontextusban egyelőre ritkának számítanak. Csak a késő bronzkor folyamán válik általánossá egyes tárgytipusok szándékos elpusztítása, darabolása, majd földbe helyezése.⁵⁹

Az elmúlt években a szakirodalomban egyre gyakrabban találkozunk az egytárgyas depók (*single deposition*) fogalmával. Eszerint a gyakran szórványleletként nyilvántartott tárgyak jelentős része már eredetileg sem egy nagyobb raktárlet részét képezte, nem elveszített, elkallódott tárgyként értelmezhető, hanem eleve egy „magányos” darab került elrejtésre. Ennek a depó-/tárgy-típusnak egyre nagyobb szakirodalma van, főleg Európa nyugati és északi régióiban.⁶⁰ Felvetődik a kérdés az eredetüket illetően: valóban szándékos deponálással állunk szemben, vagy csupán olyan tárgyakról van szó, amelyeket valaki elveszített, esetleg más környezetből (település, sírok) természetes úton kimozdultak?⁶¹ Egyes kutatók ezekre a depókra személyes áldozatként tekintenek, egyénekhez kötik őket,⁶² mások egy közösségi tevékenység eredményeként értelmezik, de kapcsolódhatnak egy-egy harcos életciklusához is.⁶³ A fentebb már említett nagyszámú szórványos *Pădureni* balta és egyéb korabeli lelet újraértékelése olyan adatokat hozhat, amelyek hozzájárulnának az erdélyi egytárgyas depók kiszűréséhez és a deponálási szokások jobb megismeréséhez. Míg Nyugat- és Észak-Európában a hasonló depók leginkább vizes környezetből kerülnek elő,⁶⁴ addig úgy tűnik, hogy Erdélyben ezeket inkább magaslatokon (Csernátón, Beszterce) vagy árvízmentes teraszokon, tehát vizes környezettől viszonylag távol helyezték el.

A balták készítése helyéről nem rendelkezünk információkkal. Annak ellenére, hogy legna-

⁵³ PUSKÁS 2018a, 1–12.

⁵⁴ BALLMER 2010, 199.

⁵⁵ SZNMÉ 1890, 49, második lábjegyzet; SOROCEANU 2012, 66, A 10.

⁵⁶ SOROCEANU 2012, 31.

⁵⁷ SOROCEANU 2012, 31.

⁵⁸ Nagyon hasonló roncsolással találkozunk a Horgán előkerült balta nyéllyukán. Az egyik oldalán egy éles, vélhetően egy másik baltával ráért ütés nyoma figyelhető meg, míg a másik oldalon a nyéllyuk vízszintesen elrepedt. Akárcsak a csernátóni balta, a horgai sem mutat használati nyomokat az élen (POPESCU-LAZANU 2010, 159–160). A csernátóni tárgyat valószínűleg szándékosan tovább darabolták, míg a horgai elkerülte ezt a sorsot.

⁵⁹ V. SZABÓ 2017b, 253.

⁶⁰ FONTIJN 2002; BALLMER 2017, 71–96; PAAVEL 2017, 26–42; AUTENRIETH-VISSER 2019, 53–57.

⁶¹ BALLMER 2017, 75. Mivel Erdélyben sírokból egyáltalán nem ismertek balták, ezt a lehetőséget ki is zárhatjuk.

⁶² BALLMER 2017, 87.

⁶³ FONTIJN 2002, 229–231, 250; MELHEIM-HORN 2014, 5–6.

⁶⁴ FONTIJN 2002, 248; PAAVEL 2017, 39.

gyobb számban Délkelet-Erdélyben fordulnak elő, eddig itt egyetlen öntőformát sem sikerült találni, sőt jelenlegi ismereteink szerint egyetlen *Pădureni* típus öntésére szolgáló öntőforma sem létezik. Ezzel ellentétben a hasonló típusok (*Balșa*, *Hajdúsámson*) öntőmintái gyakran előkerülnek.⁶⁵ Érdekes módon ezek Erdély nyugati és északi részén, az érchegeység környékén koncentrálnak, a rézlelőhelyek szomszédságában.

A Felsőháromszéken talált, viszonylag nagy mennyiségű fémlelet egy tehetős réteg jelenlétére

utal, akik valamilyen kapcsolatokat tartottak fent az Erdélyi-érchegeység aranylelőhelyein élő és tevékenykedő közösségekkel. Erre utal az egyik cőfalvi balta és több ékszer anyagvizsgálata, amely a nyersanyag származását erre a vidékre teszi.⁶⁶ A bronz ötvöztetéséhez szükséges nyersanyagokat is hasonló kapcsolatok útján szerezhettkék. Ezek a kapcsolatok keleti irányban is kiterjedtek a Kárpátokon kívülre,⁶⁷ és nagy valószínűséggel valamilyen formában az Égeikummal is összeköttetés állt fenn.⁶⁸

1. FÜGGELÉK

A *Pădureni* típusú balták elterjedése

Pădureni I. típusú balták

1. Aranyosgyéres/Câmpia Turzii (Kolozs megye, RO) – szórvány: RUSTOIU 1995, 73–82.
2. Beszterce/Bistrița (Beszterce-Naszód megye, RO) – depó?: MARINESCU 2018, 7–8.
3. Bukarest (RO) – szórvány: PALINCAȘ 2000, 263–269.
4. Cőfalva/Țufalău (Kovászna megye, RO) – depó: MOZSOLICS 1949, 17–20.
5. Csernáton/Cernat (Kovászna megye, RO) – depó: lásd jelen tanulmányt.
6. Csíkszenttamás/Tomești (Hargita megye, RO) – szórvány: VULPE 1970, 45.
7. Cucuteni (Iasi megye, RO) – szórvány: VULPE 1970, 46.
8. Fehéregyháza/Albești (Maros megye, RO) – szórvány?: BALTAG-BOROFFKA 1996, 386–389.
9. Hőltővény/Hălchiu (Brassó megye, RO) – szórvány: VULPE 1970, 45.
10. Horga (Vaslui megye) – szórvány: POPESCU-LAZANU 2010, 153–160.⁶⁹
11. Kézdiszentkereszt/Poian (Kovászna megye, RO) – szórvány: VULPE 1970, 44.
12. Kovászna/Covasna (Kovászna megye, RO) – depó: VULPE 1970, 45.
13. Lozen (Haskovo megye, BG) – BĂJENARU 2013, 152, 15. lábjegyzet.
14. Málnás/Malnaș (Kovászna megye, RO) – szórvány: VULPE 1970, 45.
15. Márpod/Marpod (Szeben megye, RO) – szórvány: VULPE 1970, 45.
16. Mikes/Micești (Kolozs megye, RO) – szórvány: VULPE 1970, 46.
17. Mitrovtsi (Montana megye, BG) – Radu Băjenaru általt közölt információ.
18. Mojgrád/Mojgrad (Szilágy megye, RO) – szórvány: VULPE 1970, 45.

19. Nagydemeter/Dumitra (Beszterce-Naszód megye, RO) – szórvány: MARINESCU 2006, 71–78.
20. Parava (Bacău megye, RO) – depó: VULPE 1970, 45.
21. Răcăciuni (Bacău megye, RO) – szórvány: VULPE 1970, 45.
22. Rozsonda/Ruja (Szeben megye) – szórvány: RUSTOIU 1996, 84.
23. Segesvár/Sighișoara (Maros megye, RO) – szórvány: VULPE 1970, 45.
24. Sepsibesenyő/Pădureni (Kovászna megye, RO) – depó: VULPE 1970, 44–45, 63.⁷⁰
25. Sepsimagyarós/Măgheruș (Kovászna megye, RO) – szórvány: VULPE 1970, 45.
26. Szentersébet/Gușterița (Szeben megye, RO) – szórvány: VULPE 1970, 45.
27. „Szilágy megye” – szórvány: BEJINARIU 2003, 29, 41, nr. 59.
28. Teišani (Prahova megye, RO) – szórvány: VULPE 1970, 45.
29. Vámosgálfalva/Gălești (Maros megye, RO) – szórvány: VULPE 1970, 45.

Pădureni II. típusú balták

30. Alsórákos/Racoșu de Jos (Brassó megye, RO) – szórvány: VULPE 1970, 45.
31. Ábrahámfalva/Avrămești (Hargita megye, RO) – szórvány: VULPE 1970, 45.⁷¹
32. Beszterce/Bistrița (Beszterce-Naszód megye, RO) – depó?: GOGĂLTAN-MARINESCU 2018, 70.
33. Brătina (Bacău megye, RO) – szórvány: ȘTEFAN-PLANTOS 2014, 347–354.
34. „Erdély” – szórvány: VULPE 1970, 45.
35. Kézdiszentlélek/Sânzieni (Kovászna megye, RO) – depó: VULPE 1970, 45.
36. Pârscov (Buzău megye, RO) – szórvány: VULPE 1970, 46.

⁶⁵ VULPE 1970, 52; KACSÓ 2004, Planșa XXXVIII/2.

⁶⁶ HARTMANN 1968, 72; HARTMANN 1970, 41.

⁶⁷ PUSKÁS 2015, 97–129.

⁶⁸ DIETRICH 2010, 191–206.

⁶⁹ Több típus ismertetőjegyeit is magán hordozza.

⁷⁰ A depóban mindhárom baltatípus előfordul. A félreértések elkerülése végett a helyszínt csak az első variánsnál említettük.

⁷¹ Alexandru Vulpe a baltát a *Pătulele* típusba sorolja, azonban kivitelezése és díszítése alapján inkább tartozik a *Pădureni* típusához.

37. Segesvár/Sighișoara (Maros megye, RO) – szórvány: VULPE 1970, 45.
38. Sepsibesenő/Pădureni (Kovászna megye, RO) – szórvány: SOROCEANU 2012, 67.
39. Sepsiszentgyörgy/Sfântu Gheorghe (Kovászna megye, RO) – szórvány: VULPE 1970, 44.
40. Sinaia (Prahova megye, RO) – depó: VULPE 1970, 46.⁷²
41. Szászhermány/Hărman (Brassó megye, RO) – depó?: VULPE 1970, 44.
42. Szászsebes/Sebeș (Fehér megye, RO) – szórvány: VULPE 1970, 45.
43. Szépnyír/Sigmir (Beszterce-Naszód megye) – depó?: MARINESCU 2018, 8.
44. Szilágyosmlyó I./Șimleul Silvaniei I. (Szilágy megye, RO) – depó: VULPE 1970, 45.
45. Tâtaru (Prahova megye, RO) – szórvány: VULPE 1970, 45.
46. Torja/Turia (Kovászna megye, RO) – szórvány: NAGY 1913, 314, VIII/43.
47. Ugarchin (Lovech megye, BG) – BĂJENARU 2013, 152, 15. lábjegyzet.
48. Vargyas-szoros/Cheile Vârghișului (Kovászna megye, RO) – szórvány: VULPE 1970, 45.
49. Bratovo (Burgas megye, BG) – szórvány: BĂJENARU 2017, 119, nr. 1.
50. Byala Slatina (Vratsa megye, BG) – szórvány: AILINCĂI 2009, 50.⁷³
51. Emen (Veliko Trnovo megye, BG) – depó: BĂJENARU 2017, 119, nr. 2.
52. Hotnitsa (Veliko Trnovo megye, BG) – szórvány: BĂJENARU 2017, 119, nr. 3.
53. Kazanlak (Stara Zagora megye) – szórvány: Черных 1978, 141/9
54. „Kolozs megye” – szórvány: VULPE 1970, 63.
55. Menghishevo (Shumen megye, BG) – szórvány: BĂJENARU 2017, 119, nr. 4.
56. Oláhkecel/Meseșeni de Sus (Szilágy megye, RO) – szórvány: BEJINARIU 2015, 74, nr. 11.
57. Pazardzhik (Pazardzhik megye, BG) – depó?: BĂJENARU 2017, 120, nr. 5–6.
58. Plevna (Plevna megye, BG) – szórvány: BĂJENARU 2017, 120, nr. 7.
59. Raven (Kardzhali megye, BG) – szórvány: BĂJENARU 2017, 120, nr. 8.
60. Roșiorii de Vede (Teleorman megye, RO) – szórvány: BĂJENARU 2017, 117–120.
61. Tatul (Kardzhali megye, BG) – depó?: BĂJENARU 2017, 120, nr. 9.
62. Telish (Hristova megye, BG) – szórvány: BĂJENARU 2013, 152, 15. lábjegyzet; BĂJENARU 2017, 120, nr. 10.

Pădureni III. típusú balták

2. FÜGGELÉK

A Felsőháromszéki-medence *Pădureni* típusú baltáinak katalógusa

1. Cőfalva/Țufalău

Leletek és leletkörülmények. 1840 novemberében a Cőfalvát Barátossal összekötő úton, „*melly úton több kövel terhelt szekér mentén egymás után, a' kerekek által okozott mély bevágások' következtésében*”⁷⁴ egy agyagedényben több aranytárgyat találtak. Az edényben legfelül négy, élével felfelé fordított balta volt. Az Académiai Értesítőben Kállay Ferenc részletesen beszámol a talált tárgyak megmaradt darabjairól: „*A' boglárokból és lánczolatokból sok elveszett az oda csődült nép' kezei közt, ellenben a' négy csákány, az állazó, egy lánczvégdarab, néhány gomb, mint szinte egy borsó nagyságú gyöngyszem, s téglázó vas formára öntött 1 font 22 lat súlyú tömény arany szerencsésen a' megneveztem királybíró' [Horváth Károly] kezébe kerültek; a' fazék pedig, mellyben a' kincs volt, végkép elveszett. Az utóbb említett tömény aranydarabról nem készült rajz, mivel az nem mestermű. A' talált kincsek húsz karátos aranyúak, s becsök összesen 965½ darab arany.*”⁷⁵ A későbbiekben Téglás Gábor közöl újabb információkat a pontosabb előkerülési helyről,

eszerint „*a Cőfalváról Barátosra vivő út első emelkedésénél*” találták.⁷⁶

A leírások alapján az előkerülési helyet próbáltuk minél kisebb területre szűkíteni. A Második Katonai Felmérést (1806–1869) véve alapul kiderült, hogy a kora-beli Cőfalva–Barátos út teljes mértékben megegyezik a mai útvonallal. A tény, hogy a leletet mindenki cőfalviként emlegeti, valamint hogy Téglás is a Cőfalváról Barátosra vezető útról ír, arra enged következtetni, hogy a leletek inkább a cőfalvi határban, a faluhoz közel, valahol a falu kijárata után kerülhettek napvilágra.⁷⁷ Téglás azon kijelentését figyelembe véve, hogy a „*Barátosra vivő út első emelkedésénél*” került elő, még jobban szűkíthetjük a lelőhelyet. A Második Katonai Felmérés térképén jól kivehető egy ilyen emelkedés, amely mellett elhalad az út. Ez a mai templomtól mintegy 1,2 km-re, az akkori falu végétől kb. 800 m-re keletre helyezkedik el. Az, hogy első emelkedésről beszél, azt jelenti, hogy kellett lennie legalább még egy emelkedőnek, ami úgy vélem az út mellett elterülő, kisebb-nagyobb dombok kiemelkedése lehetett. Az ezután következő útszakasz egészen Barátosig viszonylag sima pályán halad.

A tárgyak leírása. A cőfalvi kincssel már előkerülése óta sokat foglalkoztak, Mozsolics Amáliát idézve: „*Majdnem*

⁷² A depóban a II. és III. variánsok is előfordulnak. A félreértések elkerülése végett a helyszínt csak a második variánsnál említettük.

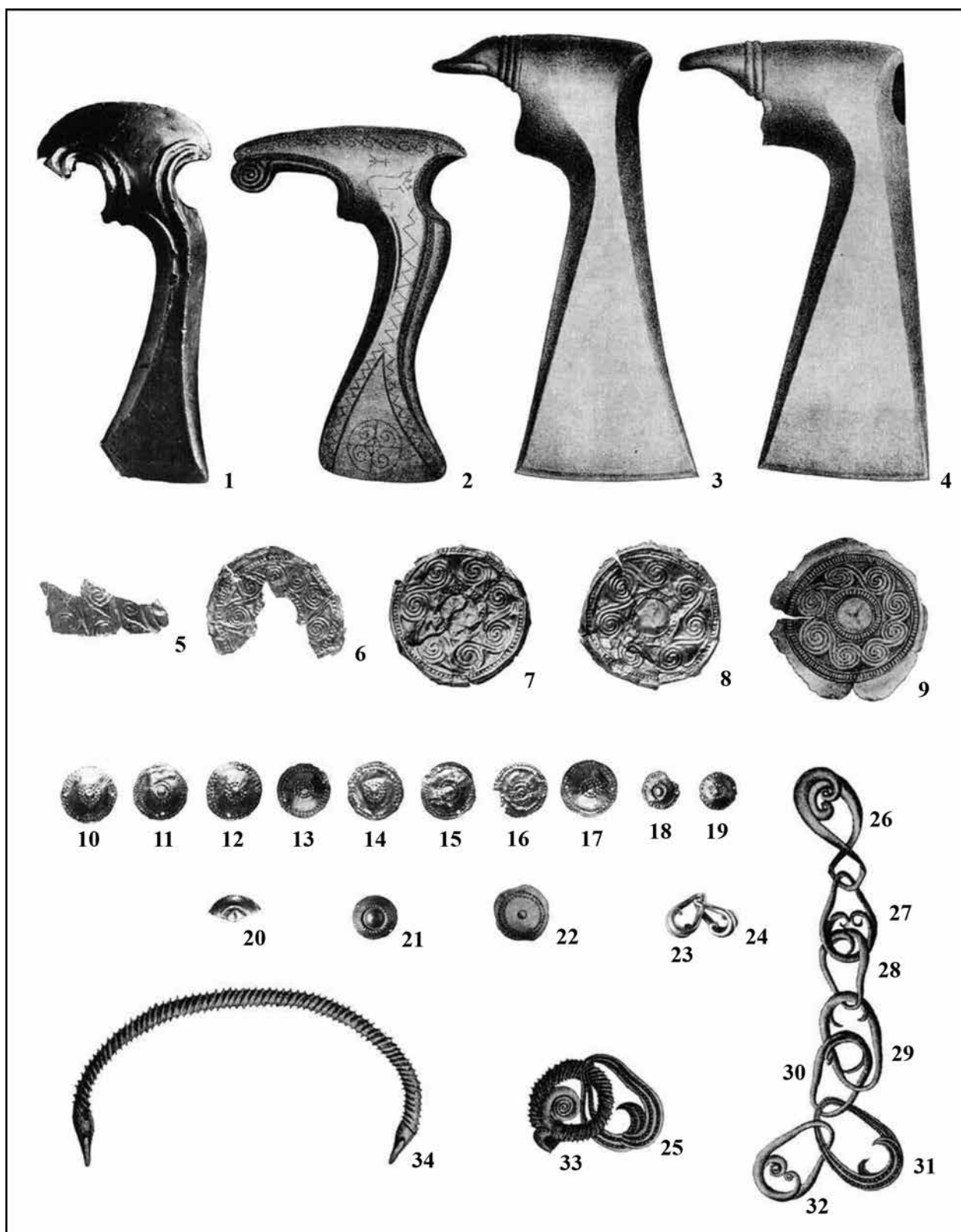
⁷³ Mint *Pătulele* típus szerepel.

⁷⁴ ACADÉ 1841, 72.

⁷⁵ ACADÉ 1841, 73.

⁷⁶ TÉGLÁS 1887, 182.

⁷⁷ Ezzel szemben Orbán Balázs a leletet Barátos közelébe helyezi, valószínűleg Kállay nyomán (ORBÁN 1869, 156).

7. kép. A c6falvi aranykincs ismert tárgyai (Metzner-Nebelsick 2013, 331, Abb. 3 nyomán)

Fig. 7. The identifiable objects of the C6falva/Tufal6u golden hoard (after Metzner-Nebelsick 2013, 331, Abb. 3)

minden egyes újabb aranyelettel kapcsolatban megemlékeztek róla és a legkülönbözőbb módon keltezték...”⁷⁸ A gazdag szakirodalom, valamint a tény, hogy személyesen nem láttam a megmaradt tárgyakat, felment a részletes leírás alól. Jelenleg az egyetlen megmaradt balta a bécsi Kunsthistorisches Museumban található (7. kép 1). Mozsolics Amália az általa felállított tipológiában az első két baltát a Da csoportba sorolja, míg az utolsó kettőt a Ca típusba.⁷⁹ Legutóbb Wolfgang David tért ki a balták vizsgálatára a Hajdúsámson-Apa-Ighiel-Zajta típusú leletek elemzése kapcsán. Az általa felállított tipológia alapján a díszített balta (7. kép 2) az A. 3. (*Nackenammäxte*) kategória III. típusába (Țufalău-Nehoiu-Tiszafüred) sorolható, míg a ma is meglévő balta ugyanezen kategória IIIa Moldovenesti (Várfalva) variánsa.⁸⁰ Az utolsó két baltát (7. kép 3–4) a *Pădureni* típusba sorolták.⁸¹

2. Csernáton/Cernat – Hegyes IV.

Lásd jelen tanulmányt.

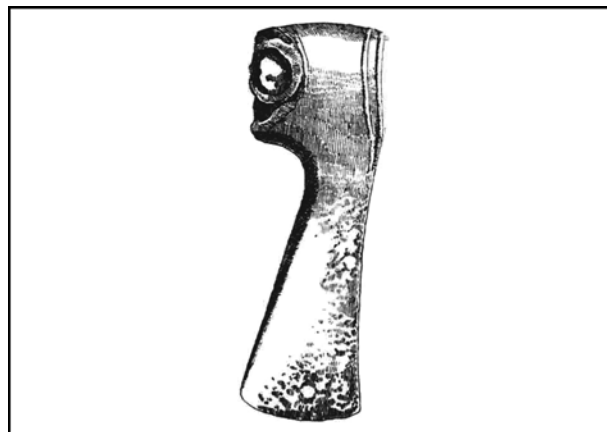
3. Kézdiszentkereszt/Poian (pontos lelőhely ismeretlen)

Leletek és leletkörülmények. Egy *Pădureni* típusú polyáni balta létezéséről Nagy Gézától vannak információink, aki a tárgy rajzát is közli 1913-ban.⁸² A szövegben a település csupán a cőfalvi és sepsibesenyoői baltákhoz hasonló típusok erdélyi lelőhelyei között szerepel,⁸³ előkerüléséről semmilyen információt nem ad. Továbbá a balta nem szerepel az 1890-es Székely Nemzeti Múzeum Értesítőjében sem, ahol első ízben tárgyalják a múzeum bronzgyűjteményét, sőt a fent említett első publikációig egy múzeumi értesítőben vagy jelentésben sem jelenik meg. Hampel József 1892-ben beszámol egy Rolyánban [sic!] talált bronzcsákányról, amelynek tárolási helye 1875-ben „Cserey-féle muzeum, Imecsfalván.”⁸⁴ Mivel Rolyán nevű település sem Háromszéken, sem az egykori Magyarország egész területén nem létezett, így mindenképp elírással kell számolnunk. Ezt Roska Márton is megjegyzi, azonban új adatokkal nem szolgál.⁸⁵ Hampel leírása és Nagy rajza különböznek egymástól, így talán két különböző tárgyról lehet szó.⁸⁶

A tárgy leírása. „Csákány bronzból; szokatlan idomú, hasonlít a kolozsvárirra. Karja felső oldala kissé fölszáll, hüvelyének felső lapja a kar felső lapjának folytatása, a hüvely közepett kissé leszáll és hátul tompa csúcsba megy; a hüvely also karimája egyik fele lapos, másfelől hátra álló kerek peczegbe megy át, melynek külső oldala lapos; e hátsó lap a rézcsákányoknál szokásos tompa kart látszik helyettesíteni. Egész hossza 15 mm. [sic!], majdnem egyenes élének átmérője 36 mm., a felső lap szélessége a lyuk közepe táján 28 mm., a hüvely hosszúsága közepett 34 mm., a lyuk átmérője 20 és 22 mm., a nyújtvány átmérője 10 és 23 mm., hossza a hüvely felső szélétől 2 cm.”⁸⁷ (8. kép)

4. Kézdiszentlélek/Sánzieni – Perkő

Leletek és leletkörülmények. 1949-ben, Rab Gyula kiskászoni lakos a sepsiszentgyörgyi múzeumnak ajándékozott egy baltát. A későbbiekben kiderült, hogy ezt Jakó István harangozó találta 1942-ben, szántás közben a közeli Perkőn. A továbbiakban két másik tárgyat is sikerült összegyűjteni a helybeliektől. Egy tárgynak nyoma

8. kép. A Kézdiszentkeresztben előkerült középső bronzkori balta (Nagy 1913, 314, VIII/43 nyomán)

Fig. 8. The Middle Bronze Age axe from Kézdiszentkereszt/Poian (after Nagy 1913, 314, VIII/43)

⁷⁸ MOZSOLICS 1949, 15.

⁷⁹ MOZSOLICS 1967, 17, 20.

⁸⁰ DAVID 2002, 429–430.

⁸¹ VULPE 1970, 44. További válogatott bibliográfia: ACADÉ 1841/IV, 72–75; OBLK 1846, nr. 19, 148; ARNETH 1851, Tafel XIV; ACADÉ 1853/V, 254–258; ORBÁN 1869, 156; GOOSS 1876, 18; TÉGLÁS 1887, 182–183; HAMPEL 1892, 23; NAGY 1913, 312–313, 311 VII. ábra; MOZSOLICS 1949, 14–29; MOZSOLICS 1967, 211, Taf. 5/5; MOZSOLICS 1968, 1–76; HÄNSEL 1968, 59–60, 114; REP-COVASNA 1998, 55, nr. 93; DAVID 2002, 285; DAVID 2013, 91–138; METZNER-NEBELSICK 2013, 329, 331, Abb. 3.

⁸² NAGY 1913, 314, VIII/43.

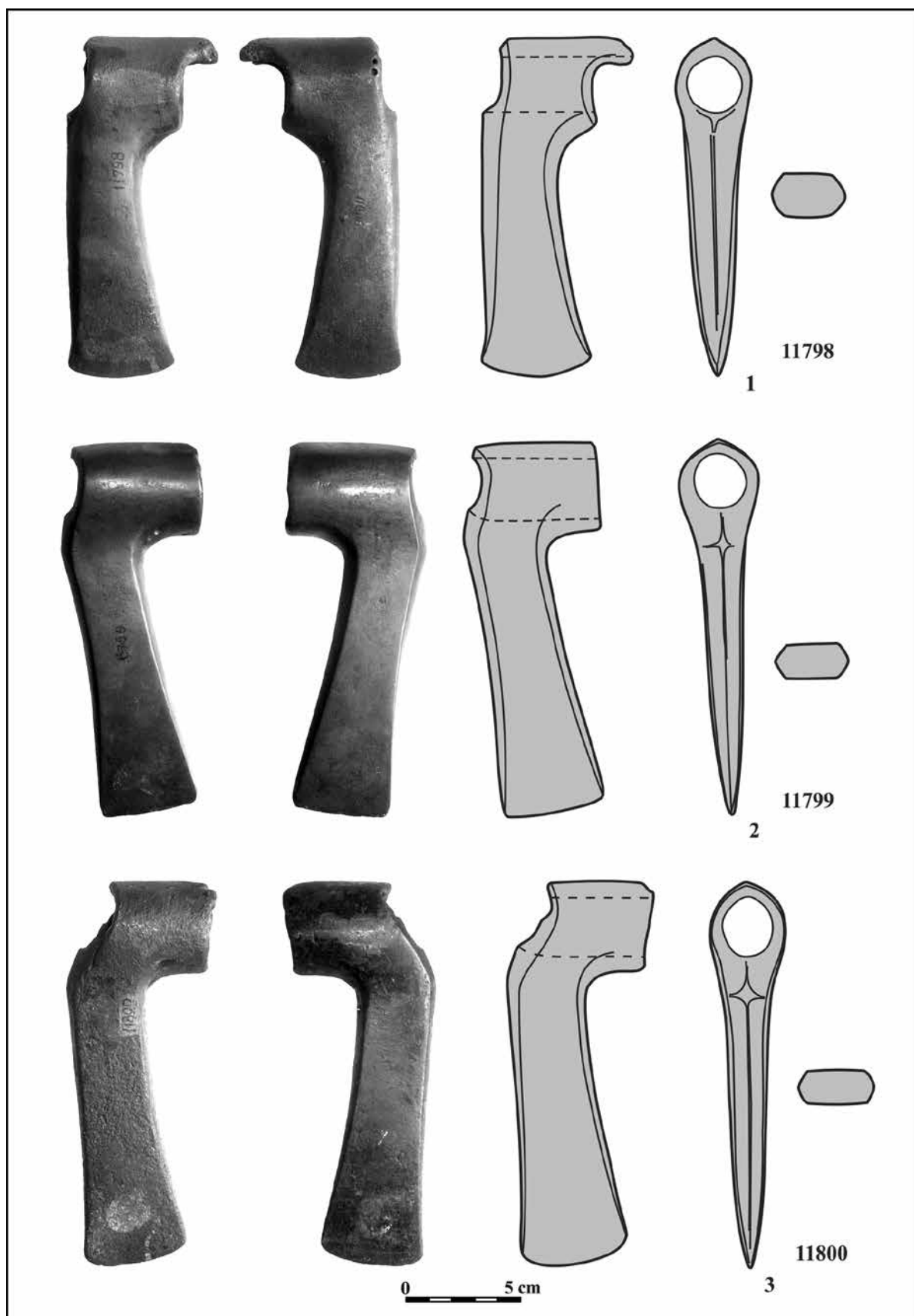
⁸³ NAGY 1913, 313.

⁸⁴ HAMPEL 1892, 127.

⁸⁵ ROSKA 1942, 122.

⁸⁶ Ha valóban létezett két különböző kézdiszentkereszt/polyáni balta, annak mára nem maradt nyoma sem a szakirodalomban, sem a múzeum leltárkönyvében. Nem zárható ki, hogy valamelyik szerző tévedett, vagy a rajz nem adta pontosan vissza a bemutatott tárgyat. Az amúgyis bizonytalan lelőhely és leletanyag miatt nem tárgyaltam külön a két tárgyat az esetleges jövőbeli félreértések elkerülése végett.

⁸⁷ HAMPEL 1892, 127. Ami az „egész hossz”-at illeti, valószínűleg 150, és nem 15 mm-rel kell számolni. Továbbá Hampel utal a kolozsvári leletre (HAMPEL 1892, 69), hivatkozva az *Archaeológiai Értesítő* 1888. évi kötetének 353–354. oldalára. Ezt ellenőrizve kiderül, hogy az említett tárgyak késő bronzkoriak, és több tárgytípust tartalmaznak, köztük tokosbaltákat is (PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, 147). Ellenőrizve Hampel terminológiáját, a *csákány* megnevezés mindig a nyéllyukas baltákat jelenti, míg a tokosbaltákra leginkább a *tokos véső*, *füles véső* kifejezéseket használja. Ezek alapján úgy véljük, valóban egy nyéllyukas baltáról történik leírás, azonban téves hivatkozással. A leírás is inkább egy nyéllyukas baltára, mint egy tokosbaltára illik. Később Alexandru Vulpe említ egy baltát Kolozs megyéből (VULPE 1970, 63), amelyet a *Hammeräxte* kategóriában tárgyal. Ezt a baltatípust legtöbbször a *Pădureni* típushoz sorolják (BAJENARU 2017, 117). Lehetségesnek tartjuk, hogy Hampel erre a baltára céloz, amikor a hasonlóságot említi, és nem a saját szövegében lévő kolozsvári leletekre.

9. kép. A kézdiszentléleki *Perkő*n talált depó baltái (metszetek digitalizálva a SAM elemzésekben található rajzok alapján)
 Fig. 9. The axes of the deposition from Kézdiszentlélek/Sânzieni-*Perkő* (profiles digitalized after the drawings of the SAM analysis)

veszett. Az elmondottak alapján a balták egy helyen feküdtek, egymáson keresztbe elhelyezve.⁸⁸

A lelőhely a Felsőháromszéki-medence északi szegletében fekszik, egy domináns, kimagasló dombtetőn, a Kászón-patak bal partján. A helyszínen a kora bronzkorban egy erősített telep létezett, továbbá szórványos anyag került elő a réz- és vaskorból.

A tárgyak leírása. A tárgyakkal legújabbban T. Soroceanu foglalkozott. Nagyon rövid leírása a baltákról szükséges-
tesz egy részletes bemutatást, főleg ami a *Pădureni* baltát illeti. A baltákon az 1960-as években Stuttgartban végzett összetétel-elemzést dr. S. Junghans és dr. M. Schröder. Ez alapján kiderült, hogy a balták kivétel nélkül rézből készültek (1. táblázat).⁸⁹

1. táblázat. A kézdiszentléleki balták
kémiai összetételének százalékos megoszlása
(SAM elemzések alapján)

Table 1. The chemical composition of the axes from the
Kézdiszentlélek/Sánzieni-Perkő hoard
(after the SAM analysis)

	Cu	Sn	Pb	As	Sb	Ag
11798	99,9	0	0	Sp	0	0,02
11799	99,09	0	0,03	0,69	0	0,18
11800	98,75	0	0,23	1	0	~0,01
	Ni	Bi	Au	Zn	Co	Fe
11798	Sp	0	0	0	0	0
11799	<0,01	0	0	0	0	+
11800	~0,01	0	0	0	0	+

- Pădureni* típusú nyéllyukas rézbalt. A nyélcső háta csúcsosan emelkedik, hátrafele enyhén nyújtott. A balta állapotjának keresztmetszete hatszögletű, éle ívelt. Az élen minimális használati nyomok. A nyéllyuk felső részén több helyen öntési hiba figyelhető meg, a felület „lyukacsos”, szivacsos jellegű. A balta felületén csiszolási nyomok utalnak a végső felületkezelésre. Méretek. Hossza: 147 mm; nyélcső hossza: 58 mm; nyéllyuk belső átmérője: 23,6 × 24,4 mm; él szélessége: 47 mm; súlya: 610 g. Leltári szám: 11798.⁹⁰ (9. kép 1)
- Pătulele* típusú nyélcsőves balta. A nyélcső háta csúcsosan emelkedik, a balta állapotjának keresztmetszete hatszögletű, éle majdnem egyenes, kitompult, számos csorbulás figyelhető meg rajta. A balta felületén nem látható semmilyen öntési hiba, csupán a végső felületkezelésre utaló finom csiszolási nyomok.

Méretek. Hossza: 160 mm; nyélcső hossza: 52 mm; nyéllyuk „előlső”, belső átmérője: 21,5 × 22,5 mm; nyéllyuk „hátsó”, belső átmérője: 24,2 × 27,6 mm; él szélessége: 43 mm; súlya: 570 g. Leltári szám: 11799. (9. kép 2)

- Pătulele* típusú nyélcsőves balta. A nyélcső háta csúcsosan emelkedik, a balta állapotjának keresztmetszete hatszögletű, éle enyhén ívelt, néhány csorbulásnyommal. A balta felülete göröngyös, néhol finom csiszolási nyomokkal.

Méretek. Hossza: 170 mm; nyélcső hossza: 45 mm; nyéllyuk „előlső”, belső átmérője: 21,3 × 23,7 mm; nyéllyuk „hátsó”, belső átmérője: 23 mm; él szélessége: 46,1 mm; súlya: 595 g. Leltári szám: 11800. (9. kép 3)

5. Kovászna/Covasna – Vajna Sámuel udvara

Leletek és leletkörülmények. Valószínűleg 1870 előtt a kovásznai Vajna Sámuel vagy Sándor udvarán kb. 2 méter mélységből két (esetleg három) balta került napvilágra, amelyek a nagyenyedi kollégiumba és Budapestre kerültek. Ebből kettő biztosan rézből készült, a harmadik összetétele ismeretlen. Soroceanu részletesen taglalja a balták előkerülési helyét, számát és további sorsukat (10. kép).⁹¹

6. Sepsibesenyő/Pădureni – Forró Ferenc telke

Leletek és leletkörülmények. Az 1870-es évek közepén Forró Ferenc telkén építkezés közben egy bronzfejszék-ből álló depót találtak. A tárgyak egy része (nyolc darab) jutott különböző intézmények birtokába: „három van a sepsiszentgyörgyi Mikó-kollégium, négy a Székely N. Múzeum, egy pedig a nagyenyedi kollégium birtokában.”⁹² A balták pontos száma ma sem ismert, egyesek szerint „találtak valami 20-25-öt”,⁹³ mások 28 darabról beszélnek.⁹⁴ A lelet többi része a falubeliek kezén kallódott el. A lelőhely pontos leírását, valamint a szakirodalomban felmerülő elírásokat, tévedéseket nemrég T. Soroceanu tisztázta.⁹⁵

A lelőhely a Besenyő-patak jobb partján, egy kiemelkedő teraszon helyezkedik el, mintegy 150 m-re északi irányba a református templomtól. Romos állapotban ugyan, de még ma is látható a gazdasági épület, amelynek építésekor a fegyvereket találták. A Bodoki-hegység lábánál fekvő települést dombok/hegyek övezik, akadályozva a kilátást a medencére, azonban a szűkebb környezet, a Besenyő-patak völgye jól belátható (11–12. kép).
A tárgyak leírása. A baltákat korábban több tanulmány is bemutatta, gyakran hibásan, különösen egy-egy darab leírását tekintve. Néha olyan fejszéket is soroltak a rak-tárlelethez, amelyek nem innen kerültek elő. Nagy Géza

⁸⁸ SZÉKELY 1955, 8. További bibliográfiáért lásd: SOROCEANU 2012, 95–96; DIETRICH 2014a, 335, Fundliste 1/10; PUSKÁS 2018b. Mivel szántás során találták, úgy véljük, ennek az információnak nincs jelentősége. Minden bizonnyal bolygatott és véletlenszerűen rendeződött leletekkel kell számolnunk.

⁸⁹ Az összetétel-elemzések a Székely Nemzeti Múzeum irattárában találhatók, az eredeti stuttgarteri jelentésre épülnek.

⁹⁰ A balta egyik oldalán olvasható a fenti leltárszám, míg a másikon félig lekopva a 11800 szám. Ez utóbbi számmal szerepel a német kutatók által végzett összetétel-elemzési listán is.

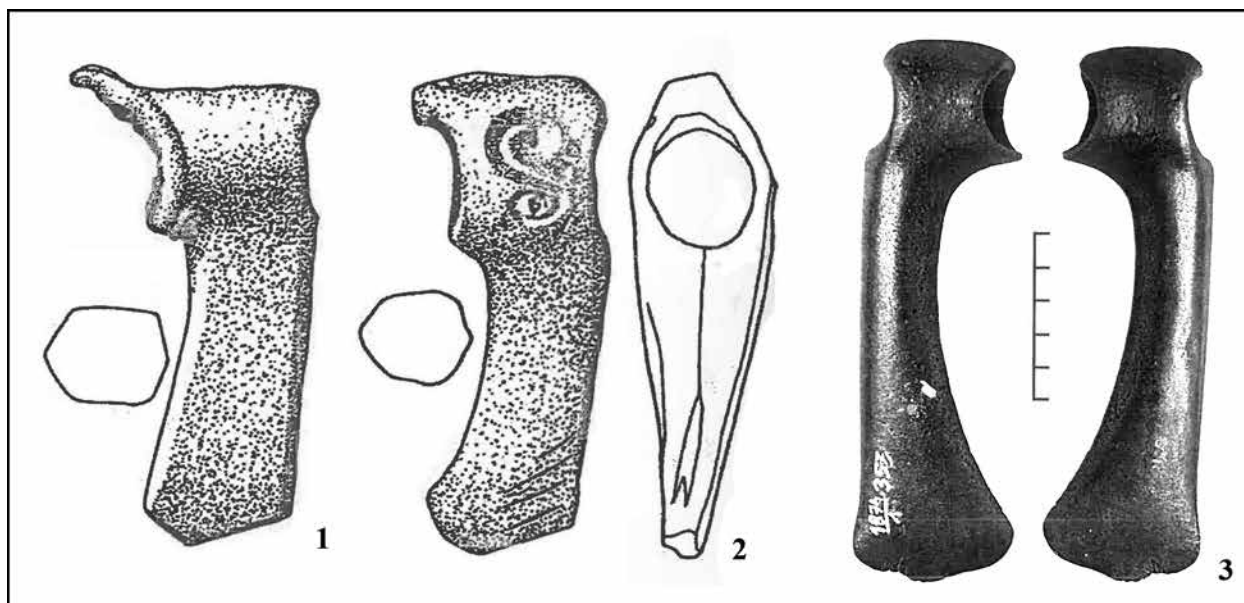
⁹¹ A tárgyak leírását és a részletes bibliográfiát lásd: SOROCEANU 2012, 28–31. További irodalom: SZÉKELY 2014, 49; DIETRICH 2014a, 335, Fundliste 1/2; PUSKÁS 2018b.

⁹² NAGY 1913, 313. SzNMÉ 1890, 49–50: Nagy három olyan baltát említ, amely a múzeum birtokában van. A Mikó és az enyedi kollégiumok baltáiról nem tesz említést. 1911-ben Forró Móríc által adományozott tárgy egy „bronzfokos a besenyői nagy leletből.” (JSzNM 1912, 68–69), így számol Nagy 1913-ban négy baltával az SzNM gyűjteményében.

⁹³ NAGY 1913, 313.

⁹⁴ TÉGLÁS 1887, 184.

⁹⁵ SOROCEANU 2012, 58–68.

10. kép. A Kovásznán előkerült raktárlelet baltái (Soroceanu 2012, 230, Taf. 10/4–6 nyomán).

Fig. 10. The axes of the deposition from Kovászna/Covasna (after Soroceanu 2012, 230, Taf. 10/4–6).

11. kép. A sepsibeseneyői depó elhelyezkedése a településen belül és a raktárlelet rekonstrukciója (térkép: Google Earth)

Fig. 11. The placement of the deposition from Sepsibeseney/Pădureni-Forró-telek and the reconstruction of the hoard (Map source: Google Earth)

közölte az 1913-ban Sepsiszentgyörgyön található hét balta, valamint egy magánkézben lévő – talán sepsibeseneyői lakos tulajdonát képező – darab rajzát. Véleményünk szerint ez a leghitelesebb képi információforrás a tárgyokról. A tárgyak részletes leírása, valamint a teljes bibliográfia Soroceanu művében olvasható.⁹⁶

7. Torja/Turia (pontos lelőhely ismeretlen)

Leletek és leletkörülmények. A torjai balta első említése 1879-ből származik, helye: „A Cserey-féle muzeumban

Imecsfalván. (1876).”⁹⁷ 1890-ben Nagy Géza említi, mint olyan tárgyat, ami „A bessenyiekhöz hasonló típusu csákány [...] lelhelye Al-Torja, ** ajándékozta Imecs János úr...”⁹⁸ A második lábjegyzetben pedig megjegyzi, hogy „Leiratát l. „Archaeologiai Közlemények” XIII. K. 2. Füz. 33–34-ik lap-

⁹⁶ SOROCEANU 2012, 58–68. További irodalom: DIETRICH 2014a, 335, Fundliste 1/8; PUSKÁS 2018b.

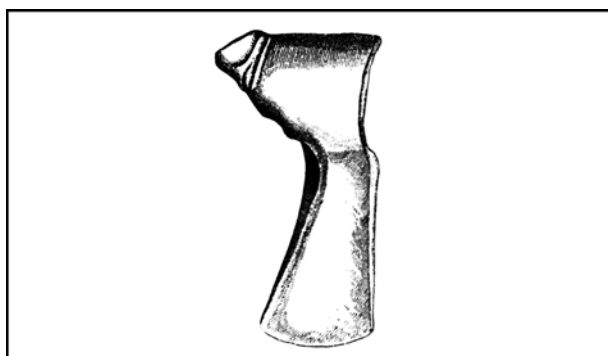
⁹⁷ HAMPEL 1880, 33–34. Hampel az 1886-os kötetében újra említi a baltát (HAMPEL 1886, Planché XXXI, Fig. 4), azonban téves képet tesz illusztrációnak (SzNMÉ 1890, 50, első lábjegyzet). Véleményünk szerint a későbbiekben a képet vették alapul és az írást hibásnak, ami oda vezetett, hogy Torján nincs ilyen típusú balta.

⁹⁸ SzNMÉ 1890, 50.

12. kép. A sepsibesenyői depó előkerülési helye és környezete (fehér nyíllal jelölve)

Fig. 12. The finding place and surroundings of the Sepsibesenyő/Pădureni-Forró-telek hoard (marked by white arrow)

13. kép. A Torján előkerült középső bronzkori balta (Nagy 1913, 314, VIII/42 nyomán)

Fig. 13. The Middle Bronze Age axe from Torja/Turia (after Nagy 1913, 314, VIII/42)

ján.” Tehát Nagy Géza tudja, hogy Hampel egy besenyői balta rajzát tévesen Torjára teszi, de ismer, akárcsak Hampel, egy torjai baltát is. Valószínűtlen, hogy ugyanabban az írásában egy baltát két helyen ismertetne. A következő említés (ábrával együtt közölve) 1913-ból szár-

mazik, ugyancsak Nagy Géza tollából.⁹⁹ Később Roska Márton írja, hogy Nagy hibásan tette a baltát Torjára, holott az besenyői,¹⁰⁰ majd Sepsibesenyőnél felhozza, hogy a Hampel által közölt balta¹⁰¹ besenyői.¹⁰² Ebben igaza van, de ezt már Nagy is észrevette 1890-ben, és a Nagy-féle 42. számú al-torjai balta nem ugyanaz, mint a Hampel féle „al-torjai”. Az a 37. számú.¹⁰³ T. Soroceanu 2012-ben tárgyalja a sepsibesenyői depót, így elkerülhetetlenül belebotlik a torjai baltába is. Úgy véli, hogy Nagy hibázott, amikor a 42. számú baltát, és nem a 37-est tette Torjára, „ami várható lett volna. [Hampel nyomán]” – írja,

⁹⁹ NAGY 1913, 314, VIII/42.

¹⁰⁰ ROSKA 1942, 21.

¹⁰¹ HAMPEL 1886, Planche XXXI, Fig. 4.

¹⁰² ROSKA 1942, 245, nem is mutatva rá a hibás ábrára. Ezután a későbbi szerzők (VULPE 1970, PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977) hibásan átveszik, hogy Torján nincs balta, valamint a Nagy-féle torjai balta illusztrációját besenyői balta rajzaként közlik (VULPE 1970, Tafel 9/122; PETRESCU-DÎMBOVIȚA 1977, Pl. 5/8).

¹⁰³ NAGY 1913, 314, VIII/37; SOROCEANU 2012, 66, 32. lábjegyzet.

de nem zárja ki egy torjai balta létezését sem.¹⁰⁴ Úgy Roska, mint Soroceanu elsiklanak azon tény felett, hogy Nagy tudott a Hampel-féle tévedésről, és semmi esetre sem követte volna el még egyszer ugyanazt a hibát az 1913-ban megjelent cikkében. Így az általa közölt torjai balta minden bizonnyal Torjáról származik. Az 1875–1879. évi leltárkönyv leírása szerint „1 bronzcsákány. Imecs

János ur adomány. [L. sz.: A- 317].”¹⁰⁵ Mellette pecsét: Megsemmisült 1945-ben.

A tárgy leírása. „Csákány bronzból; hüvelyé szélén domborult vonaldíszszel ékes, éle kevésbé domborodó. Egész hossza 13 cm, élének átmérője 41 mm.; hüvelyének belső átmérői 21 és 23 mm., hátsó oldalának hossza 32 mm.; karja oldallapjának szélessége a hüvely mellett 17 mm.”¹⁰⁶ (13. kép)

IRODALOM

ACADÉ

- 1841 Magyar Academiai Értesítő (Pest) 1:2, 72–75.
- 1853 Magyar Academiai Értesítő (Pest) 12:1, 254–258.

AILINCĂI, SORIN CRISTIAN

- 2009 A new Bronze Age axe discovered in Northern Dobrudja. Peuce, Serie Nouă (Tulcea) 7, 49–56.

ARNETH, JOSEPH

- 1851 Archaeologische Analecten. Tafeln zu den Sitzungsberichten der Philosophisch Historischen Klasse, Wien.

AUTENRIETH, SABRINA N.–VISSER, MARIEKE

- 2019 All the single finds – single object depositions in the Netherlands, Belgium and beyond. Lunula. Archaeologia protohistorica, 27, 53–57.

BALLMER, ARIANE

- 2010 Measuring the Metal – A Quantitative Approach to Mental Landscape Concepts in Prehistory. In: Kiel Graduate School “Human Development in Landscape” (eds): Landscapes and Human Development: The Contribution of European Archaeology [Proceedings of the International Workshop “Socio-Environmentals Dynamics over the last 12000 Years: The Creation of Landscapes (1st–4th April 2009)”], Bonn, 193–202.
- 2017 Ritual Practice and Topographic Context. Consideration on the Spatial Forms of Memory in the Central alps During the Late Bronze Age. In: Hofmann, K. P.–Bernbeck, R.–Sommer, U. (eds): Between Memory Sites and Memory Networks. New Archaeological and Historical Perspectives. Berlin Studies of the Ancient World 45. Berlin, 71–96.

BALTAG, GHEORGHE–BOROFFKA, NIKOLAUS

- 1996 Materiale arheologice preistorice de la Albești, jud. Mureș. Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie (București) 46:4, 375–393.

BĂJENARU, RADU

- 2013 Varia Metalurgica (I). Despre topoarele de la Mălușteni (jud. Vaslui) și Gostinu (jud. Giurgiu). Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie (București) 64:1–2, 149–158.
- 2017 Toporul de metal din zona Roșiorii de Vede și câteva precizări cu privire la tipul Pădureni. Buletinul Muzeului Județean Teleorman (Alexandria). Seria Arheologie 9, 117–127.

BĂLAN, GABRIEL–QUINN, COLIN P.–HODGINS, GREGORY

- 2016 The Wietenberg Culture: Periodization and Chronology. Dacia, Nouvelle Série (București) 60, 67–92.

BEJINARIU, IOAN

- 2003 Opinions on the Wietenberg type finds from the Sălaj County. In: Kacsó, C. (Hrsg.): Bronzezeitliche Kulturercheinungen im Karpatischen Raum. Die Beziehungen zu den Benachbarten Gebieten. Ehrensymposium für Alexandru Vulpe zum 70. Geburtstag. Baia Mare 10–13 Oktober 2001. Baia Mare, 25–68.
- 2015 Contribuții la cunoașterea Epocii bronzului în Depresiunea Șimleului. Cluj-Napoca.

DAVID, WOLFGANG

- 2002 Studien zur Ornamentik und Datierung der bronzezeitlichen Depotfundgruppe Hajdúsámson–Apa–Ighiel–Zajta. Bibliotheca Musei Apvlensis 18. Alba Iulia.
- 2013 Eine mit Spirallhakenranken verzierte altbronzezeitliche Nackenkamm aus siebenbürgischen Typs aus Südwestböhmen. Wo wurden die Schaftlochhämmer vom Typ Apa–Nehoiu hergestellt? In: Berecki, S. (ed.): Bronze Age Crafts and Craftsman in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș. 5–7 October 2012. Târgu Mureș, 91–138.

¹⁰⁵ A leltárkönyv sem a pontos lelőhelyről vagy településről, sem a leletkörülményekről nem szolgál további információkkal. Az előkertülési helyet illetően csak Nagy Géza beszámolójára hagyatkozhatunk (SzNMÉ 1890, 50).

¹⁰⁶ HAMPEL 1892, 4.

¹⁰⁴ SOROCEANU 2012, 66, 32. lábjegyzet.

DIETRICH, LAURA

- 2010 Eliten der frühen und mittleren Bronzezeit im südöstlichen Karpatenbecken. *Prähistorische Zeitschrift* (Berlin) 85, 191–206.
- 2014a Die mittlere und späte Bronzezeit und die ältere Eisenzeit in Südostsiebenbürgen aufgrund der Siedlung von Rotbav. *Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie*, 248, Bonn.
- 2014b Datele radiocarbon din aşezarea aparținând epocii bronzului de la Rotbav (jud. Braşov, România). *Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie* (Bucureşti) 65:1–2, 59–70.

FONTIJN, DAVID R.

- 2002 Sacrificial Landscapes. Cultural Biographies of Persons, Objects and 'Natural' Places in the Bronze Age of the Southern Netherlands, c. 2300–600 BC. *Analecta Praehistorica Leidensia* (Leiden) 33–34.

GOGĂLTAN, FLORIN – MARINESCU, GEORGE G.

- 2018 Aur pentru zei. O descoperire aparținând epocii bronzului de la Bistriţa-Dealul Târgului (nord-estul Transilvaniei) / Gold for the Gods. A Bronze Age Discovery from Bistriţa-Dealul Târgului (North-East Transylvania). Cluj-Napoca.

GOOSS, CARL

- 1876 Chronik der Archäologischen Funden Siebenbürgens. Hermannstadt.

HAMPEL, JÓZSEF

- 1880 Magyarhoni régészeti leletek repertoriuma. *Archaeológiai Közlemények* (Budapest) 13:2, 33–75.
- 1886 Trouvailles de l'Âge du Bronze en Hongrie. Budapest.
- 1892 A bronzkor emlékei Magyarhonban. II. rész: a leletek statisztikája. Budapest.

HARTMANN, AXEL

- 1968 Über die spektralanalytische Untersuchung einiger bronzzeitlicher Goldfunde aus dem Donauraum, in: MOZSOLICS 1968, Frankfurt a. M., 63–73.
- 1970 Prähistorische Goldfunde aus Europa. Spektralanalytische Untersuchungen und deren Auswertung. In: Bittel, K.–Junghans, S.–Otto, H.–Sangmeister, E.–Schröder, M. (Hrsg.): Studien zu den Anfängen der Metallurgie, Band 3. Berlin.

HÄNSEL, BERNARD

- 1968 Beiträge zur Chronologie der Mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken, In: Milošević, V. (Hrsg.): Beiträge zur Ur- und Frühgeschichtlichen Archäologie des Mittelmeer-Kulturräume, Band 7. Bonn.

JAKÓ ZSIGMOND

- 2004 Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez, II, 1301–1339. Budapest.

JSZNM

- 1912 Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1910. és 1911. évi állapotáról. Sepsiszentgyörgy.

KACSÓ, CAROL

- 2004 Mărturii arheologice. In: *Seria Colecţii Muzeale I. Baia Mare*.
- 2011 Repertoriul arheologic al judeţului Maramureş Vol. I–II. Baia Mare.

MARINESCU, GEORGE G.

- 2006 Un topor de tip Pădureni descoperit la Dumitra (jud. Bistriţa-Năsăud). *Revista Bistriţei (Iaşi)* 20, 71–78.
- 2018 Două topoare cu orificiu transversal de înmănuşare recent descoperite în nord-estul Transilvaniei. *Revista Bistriţei (Iaşi)* 32, 9–17.

MELHEIM, LENE–HORN, CHRISTIAN

- 2014 Tales of Hoards and Swordfighters in Early Bronze Age Scandinavia: The Brand New and the Broken. *Norwegian Archaeological Review*. 1–24.

METZNER-NEBELSICK, CAROLA

- 2013 Gedanken zur Frage des kulturellen Wandels in der Zeit um 1600 v. Chr. in Nordwest-Rumänien und Nordost-Ungarn. In: Meller, H.–Bertemes, F.–Bork, H. R.–Risch, R. (eds): 1600 – Kultureller Umbruch im Schatten des Thera-Ausbruch? 4. Mitteldeutscher Archäologentag vom 14. bis 16. Oktober 2011 in Halle (Saale) / 1600 – Cultural change in the shadow of the Thera-Eruption? 4th Archaeological Conference of Central Germany October 14–16, 2011 in Halle (Saale), Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle, 9. Halle, 327–353.

MOZSOLICS, AMÁLIA

- 1949 A cőfalvi (Tufaláu) aranylelet. *Antiquitatis Hungarica* (Budapest) 3, 14–29.
- 1967 Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás. Budapest.
- 1968 Goldfunde des Depotfundhorizontes Hajdúsámson, 46.–47. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 1965–1966. Frankfurt am Main, 1–76.

NAGY, GÉZA

- 1913 Skytha leletek. *Archaeológiai Értesítő* (Budapest) 33:4, 295–318.

OBLK

- 1846 Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst, III, 19. Wien, 148.

ORBÁN BALÁZS

- 1869 A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismeii szempontból. III. Háromszék, Pest.

PAAVEL, KRISTINA

- 2017 Pattern or random? Contextualising Estonian Bronze Age bronze stray finds on the landscape. *Archaeologia Baltica* (Vilnius) 24, 27–42.

PALINCAS, NONA

- 2000 Un topor de bronz găsit în București și câteva observații cu privire la tipul Pădureni. *Buletinul Muzeului "Teohari Antonescu"*, nr. 5–6. Giurgiu.

PESTY, FRIGYES

- 2012 Pesty Frigyes helynévgyűjteménye 1864–1865. Székelyföld és térsége I. Kovászna megye. Budapest-Sepsiszentgyörgy.

PETRESCU-DÎMBOVIȚA, MIRCEA

- 1977 Depozitele de bronzuri din România. *Biblioteca de Arheologie* 30. București.

POPESCU, ANCA-DIANA – LAZANU, CIPRIAN-CĂTĂLIN

- 2010 Toporul de bronz de la Horga (jud. Vaslui). *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie* (București) 61:1–2, 153–160.

PUSKÁS, JÓZSEF

- 2015 Contact Zone: Middle Bronze Age Cultural Connections in the Valley of the Black River (Covasna County, Romania), In: Németh, R.–Rezi, B. (eds): *Bronze Age Chronology in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș. 2–4 October 2014. Târgu Mureș*, 97–129.
- 2016 Descoperiri funerare din epoca mijlocie a bronzului în valea Râului Negru (județul Covasna). *Materiale și Cercetări Arheologice*, S. N. (București) 12, 89–103.
- 2018a Kincs és táj. A cőfalvi aranydepó településtörténeti vonatkozásai/Treasure and Landscape. Middle Bronze Age settlement patterns in the light of the Cőfalva/Țufalău hoard. *Magyar Régészet/Hungarian Archaeology. Online magazine/E-journal*. 2018 tavasz/Spring, 1–12.
- 2018b Middle Bronze Age Settlement patterns and metal discoveries in the valley of the Black River. In: Németh, R. E.–Rezi, B. (eds): *Bronze Age Connectivity in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș. 13–15 October 2016. Târgu Mureș*, 217–278.

REP-COVASNA

- 1998 Repertoriul arheologic al județului Covasna, *Seria Monografii Arheologice*, I. Sfântu Gheorghe.

ROSKA, MÁRTON

- 1942 Erdély régészeti repertóriuma I. Őskor. Kolozsvár.

RUSTOIU, GABRIEL

- 1995 Un topor de bronz de la Câmpia Turzii. *Buletinul Cercurilor Științifice Studentești*, 1. Alba Iulia, 73–82.
- 1996 Câteva obiecte de metal preistorice aflate în colecția muzeului din Agnita. *Buletinul Cercurilor Științifice Studentești* (Alba Iulia) 2, 81–89.

SOROCEANU, TUDOR

- 1995 Die Fundumständen bronzzeitlicher Deponierungen – Ein Beitrag zur Hortdeutung beiderseits der Karpaten, In: Soroceanu, T. (ed.): *Bronzefunden in Rumänien, Prähistorische Archäologie in Südosteuropa*. Berlin, 15–80.
- 2012 Die Kupfer- und Bronzdepots der frühen und mittlere Bronzezeit in Rumänien/Depozitele de obiecte din cupru și bronz din România. Epoca timpurie și mijlocie a bronzului, *Archaeologica Romanica*, Band 5. Cluj-Napoca-Bistrița.

ȘTEFAN, CRISTIAN EDUARD-PLANTOS, CRISTINEL

- 2014 Un topor de tip Pădureni de la Brătla – Lacul Belci, jud. Bacău. *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie* (București) 65:3–4, 347–354.

SZÉKELY, ZOLTÁN

- 1955 Raport despre cercetările arheologice executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe între anii 1945–1953. *Almanah. Sfântu Gheorghe*, 7–47.
- 1966a Așezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul Transilvaniei. Brașov.
- 1966b Beitrag zur Kenntnis der Frühhallstattzeit und zum Gebrauch des Eisens in Rumänien. *Dacia Nouvelle Série* (București) 10, 209–219.

SZÉKELY, ZSOLT

- 2007 Csernátón község régészeti monográfiája. Csíkszereda.
- 2014 Kovászna régészeti múltja. Csíkszereda.

SZNMÉ

- 1890 A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője, I. Sepsiszentgyörgy.

TÉGLÁS GÁBOR

- 1887 Az erdélyi medencze őstörténelméhez. V. Oltvidék N.-Szeben környékéig. *Orvosi- és Természettudományi Értesítő* (Kolozsvár) 12/2, 181–204.

V. SZABÓ, GÁBOR

- 2011 Spätbronzezeitliche Bronzehortfunde im Siedlungskontext – Neue Forschungsergebnisse aus Ostungarn. In: Berecki, S.–Németh, R. E.–Rezi, B. (eds): *Bronze age Rites and Rituals in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş. 8–10 October 2010. Târgu Mureş*, 335–356.
- 2016 Hortfunde und Siedlungen. Neue Fakten zum Kontext der spätbronzezeitlichen Deponierungen im Ungarn. In: Hansen, S.–Neumann, D.–Vachta, T. (eds): *Raum, Gabe und Erinnerung. Weihgaben und Heiligtümer in prähistorischen und antiken Gesellschaften*, Berlin *Studies of the Ancient World*, 38. Berlin, 165–209.
- 2017a Hoards and fortifications: new observations on the structure and function of the Eastern Hungarian Late Bronze Age and Early Iron Age high-altitude fortified settlements. In: Heeb, B. S.–Szentmiklosi, A.–Krause, R.–Wemhoff, M. (eds): *Fortifications: The Rise And Fall Of Defended Sites In Late Bronze Age And Early Iron Age Of South-East Europe. Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte. Band 21*. Berlin, 107–134.
- 2017b A Gáva kerámiastílus kora. Az Alföld a hajdúböszörményi szitulák földbekerülésének időszakában. In: V. Szabó G.–Bálint M.–Vácz G. (szerk.): *A második hajdúböszörményi szitula és kapcsolatrendszer/The second situla of Hajdúböszörmény and its relations. Studia Oppidorum Haidonicalium 13*. Budapest–Hajdúböszörmény, 231–278.

VÁCZI, GÁBOR

- 2015 Axes of Bölcske-Bolondvár. A Middle Bronze Age hoard from the Mezőföld (Hungary). In: Szathmári, I. (ed.): *An der Grenze der Bronze- und Eisenzeit. Festschrift für Tibor Kemenczei zum 75. Geburtstag*. Budapest, 477–484.

VULPE, ALEXANDRU

- 1970 Die Äxte und Beile in Rumänien I. *Prähistorische Bronzefunde*, IX/2. München.

ЧЕРНЫХ, ЕВГЕНИЙ НИКОЛАЕВИЧ

- 1978 Горное дело и металлургия в древнейшей Болгарии, София.

A MIDDLE BRONZE AGE AXE FROM CSERNÁTON/CERNAT (COVASNA COUNTY, ROMANIA)

Contributions to the typology and deposition of the *Pădureni*-type axes

JÓZSEF PUSKÁS

In 2009, during a collaboration between the Székely National Museum (SzNM) from Sepsiszentgyörgy/Sfântu Gheorghe and the Institute of Archaeological Science of the Eötvös Lóránd University from Budapest, at the well-known fortified settlement from Csernátton/Cernat-Hegyes (Covasna County) several bronze and iron objects were discovered, mostly belonging to the Late Bronze Age/Early Iron Age period. There were discovered two deposits, one dated to the aforementioned period, the second to the Middle Bronze Age. The present paper deals with the latter one.

The place is famous for its discoveries. In the late 1850s a bronze hoard consisting of more than 30 objects was discovered, which meanwhile disappeared, a second hoard consisting of several iron and two bronze objects was discovered during archaeological excavations in the 1960s. The 3rd and 4th are the hoards discovered in 2009.

The fortified settlement is located northwest from the modern village, on a hill surrounded by higher mountains, with a good visibility on the immediate area. A farther view is possible only from the southern part of the site. The area is naturally fortified, except the northern part, where the fortification system consists of a rampart and a ditch, with several meter fall. The place is known for the locals as *Hegyes, Óvár hegyes, Óvár kertje*.

The Middle Bronze Age depot was discovered at the northern part of the settlement, in a shallow pit, at a depth of ca. 30 cm from the modern surface. It is a single-piece hoard. The fact that comes from a pit exclude the accidentally lose. The object is a *Pădureni* type axe, with the upper part of the shaft-hole broken, which later was attached to the blade. A preliminary analysis based on pictures was made by dr. Matthew Knight (National Museum of Scotland). The results are published with the permission of the aforementioned researcher: „*To fragment something that thick with a ‘clean’ break would require prolonged exposure to heat – I’d wager in the region of 600 degrees Celsius and (speculatively) 40–60 mins in a fire. Part of it depends on the composition of the metal. Tin-bronze will often bend/deform before it breaks, whilst leaded-tin-bronze will snap. If it’s tin-bronze, the temperature would need to be higher than 600 degrees (maybe 800) and possibly heated for longer; an object like a shaft hole axhead obviously wouldn’t bend though. From the images provided I can’t see any hammer or chisel marks that might indicate the tool used, but that’s unsurprising because if the bronze is hot enough, marks aren’t usually left. This of course assumes the breakage is deliberate, but to be honest I can’t envisage how the shaft hole would break accidentally on both sides. I don’t know how much work has been done with replicas of these objects, but even if an original*

break was accidental through use, the axehead appears to have been further fragmented and manipulated."

The Pădureni type axes were first described by Alexandru Vulpe as having two variants, namely Pădureni I and Pădureni II. The objects of the first group are massive, robust objects, mostly made of copper, while the second group is made of bronze, having a more "elegant" tracing. The type is considered a heterogeneous group, with objects included by other researchers in a different type, like Pătulele or Balșa. It goes to show that the type needs a proper revision, based not only on typology but different scientific measurements, like composition analysis. Recently Radu Băjenaru outlined a possible Lower Danube variant of the Pădureni type, which point beyond the distribution area proposed by Vulpe almost fifty years ago. In our opinion the Lower Danube objects can be considered as a new variant (Pădureni III), having some common features with the other variants (shaft-hole axes made in bivalve moulds, hexagonal cross-section of the blade, one or two ribs on the edges of the shaft-hole), but also some differences (appearance of a button on the back of the shaft-hole, the distribution area). The Transylvanian objects are considered products of the *Wietenberg* populations, the Pădureni I variant being produced during the first and/or second period of the culture while the Pădureni II in the 2nd–3rd phases. In terms of absolute chronology this means the time period between the 19th–16th centuries BC. The dating of the 3rd variant is somehow contradictory, being dated by Băjenaru to the end of the 3rd – beginning of the 2nd millennium BC. In terms of Central-European chronology they can be dated to the Br A2 period, to the Hajdúsámson horizon.

The main distribution area of the Pădureni type axes is southeastern Transylvania, namely the Brașov Depression. A sensible higher concentration of the objects is in the Târgu Secuiesc Depression (hu. Felsőháromszéki-medence), in the eastern part of the Brașov Depression. Here a total of 32–35 axes from hoards (34–37 pieces together with stray finds) are known, almost equal (31–38 pieces) to the objects from hoards on the whole distribution area. In present a total of 62 Pădureni-type axe finding-spots are known, only nine (or fifteen) being hoards, the rest stray finds.

The deposition custom of the Middle Bronze Age communities was analysed in the light of the Târgu Secuiesc Depression. Here, from a total of nine metal discoveries five are hoardings, the other four are stray finds. Four of the five hoards are made of bronze, one of golden objects. In all the five hoards were Pădureni-type axe, mostly undamaged, exception making the hoard from Csernăton/Cernat, two axes from the hoard of Kovászna/Covasna and at least one broken axe from Pădureni. The number of weapons vary between one (Csernăton/Cernat) and 25–28 (Sepsibesenyő/Pădureni). In one case a Pădureni type axe was deposited together with two or three Pătulele type axes (Kézdiszentlélek/Sânzieni), while in another case with two Apa-Nehoiu-types (Cőfalva/Țufalău). The oddity of the Cőfalva/Țufalău hoard is both the material and composition. Since most of the other Middle Bronze Age deposits consist only of weapons or jewellery, this one is a mixed hoard, binding together axes and jewellery, all made of gold.

Based on location we can distinguish three main deposition landscapes. The first one is located on hilltops (Csernăton/Cernat and Kézdiszentlélek/Sânzieni), the second on slopes, in an intermediate area between mountains and rivers/streams (Sepsibesenyő/Pădureni, Kovászna/Covasna), while the third one low-lying land, close to riverbanks and marshy areas, but still on unflooded terrace (Cőfalva/Țufalău).

The discovery from Csernăton/Cernat can be considered as a single deposition. In Western and Northern Europe this type of discoveries are mostly discovered in wetlands, areas connected to waters. Opposite to this in Transylvania most of the Middle Bronze Age single depositions can be linked to hilltops (Csernăton/Cernat, Beszterce/Bistrița) or unflooded, high terraces.

The location where the weapons were made is unknown, there is not even one piece of casting mould for Pădureni-type axes. The earlier investigations find out that at least one of the axe from Țufalău was made from transylvanian gold. This suggests lively contacts between the southeastern and western parts of Transylvania. The deposition of golden objects and very likely the bronze weapons can be linked to the local elite, to a clan, explainable as a votive offering, gifts to supernatural forces.